

Članci i rasprave

TISKANE GLAGOLJSKE KNJIGE KRČKIH GLAGOLJAŠA

Mihovil BOLONIĆ

U V O D

1. — Otok Krk bio je stoljećima Eldorado hrvatske glagoljaške književnosti i kolijevka glagoljice. S njime su povezani mnogi glagoljaški rukopisi koji se ljubomorno čuvaju po svjetskim knjižnicama kao rariteti. U tom smislu piše I. Milčetić: „Otok Krk je pravi rasadnik glagolske hrvatske književnosti; krčki rukopisi kite knjižnice u Zagrebu, Rimu i Beču. A što god ih je još ostalo i na Krku. S te strane nema premca Krku...”¹ Zub vremena uništio je mnoge krčke rukopise, no uza sve to od nešto preko 700 sačuvanih glagoljskih rukopisa skoro dvije trećine povezano je s otokom Krkom i krčkim glagoljašima. Te sačuvane glagoljske rukopise registrirali su i opisali dvojica uglednih Krčana: *Ivan Milčetić, Hrvatska glagoljska bibliografija* I. dio, Starine 33, Zagreb 1911. i *Vjekoslav Štefanić, Glagoljski rukopisi otoka Krka*, izd. JAZU, knj. 51, Zagreb 1960, te *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*, I. (Zagreb 1969) i II. (Zagreb 1970).² Stoga o njima ne kanim ovdje govoriti.

2. — Nas ovdje posebno zanimaju tiskane knjige krčkih glagoljaša.³ *Krčki glagoljaši* uzeti su ovdje u širem smislu, tj. obuhvaćaju popove glagoljaše u sadašnjim granicama krčke biskupije kojoj uz otok Krk pripadaju također i otoci Cres i Lošinj s pripadajućim otocima (Ilovik, Susak, Srakane Vele i Male te Unije) i otok Rab sa sjevernim dije-

---

1 Ivan Milčetić, *Arheologičko-istorične crtice s hrvatskih otoka*, *Vjesnik hrv. arheološkog društva* god. IV, Zagreb 1884, br. 1, str. 19. Citirano prema: *Izvještaju o radu Staroslavenske akademije u Krku za god. 1904*, str. 10.

2 O značenju glagoljskih rukopisa otoka Krka vidi: I. Milčetić, *Otok Krk i glagoljska književnost*, II. *Vjesnik Staroslavenske akademije u Krku za godinu 1913*, Krk 1914, str. 19–28; (u kasnijem citiranju: *Otok*); Mihovil Bolonić, *Otok Krk kolijevka glagoljice*, Zagreb, 1979. (u tisku); isti, *Stoljetne veze krčkih i senjskih glagoljaša*, *Senjski zbornik VI* (1975) 81–139.

3 Pobudu za to dao mi je Institut za filologiju i folkloristiku – Staroslavenski zavod „Svetozar Ritig” u Zagrebu svojim dopisom od 10. listopada 1978. u kojem piše: „Bilo bi uopće veoma korisno napraviti popis sačuvanih glagoljskih tiskanih knjiga na otoku Krku!” To sam ovime pokušao učiniti.

lom Paga (Lun i Novalja).⁴ Ovaj pregled ne bi bio potpun isključimo li samostane na teritoriju sadašnje krčke biskupije koji također posjeduju barem po koji primjerak tiskanih glagoljaških knjiga. U nekim samostanima čuva se i po nekoliko istih primjerala, kako ćemo kasnije vidjeti.

Za bolje shvaćanje stvari ističemo činjenicu da je ovo područje kolijevka glagoljice gdje staroslavensko bogoslužje seže u doba sv. braće Ćirila i Metodija (Valunska ploča na Cresu, Krčki natpis u Krku, Baščanska ploča i dr), odakle se ono širilo po drugim hrvatskim zemljama, te da se uspjelo zadržati punih jedanaest stoljeća, tj. do uvođenja narodnog jezika u bogoslužje u smislu odluke Drugog vatikanskog sabora, ako izuzmemo područje bivše osorske biskupije gdje je/bilo za vrijeme talijanske vladavine (1918–1945) nasilno ukinuto, a poslije 1945. godine djelomično obnovljeno. Iz kasnijeg izlaganja vidjet ćemo kako su političke prilike i druge okolnosti uplivala na rasprostranjenost i sačuvanje tiskanih glagoljaških knjiga.

Da bi ovaj pregled bio shvatljiviji i pregledniji, govorit ćemo najprije o glagoljaškim knjigama tiskanim prije Tridentskog sabora (1545–1563), tj. do reforme liturgijskih knjiga, a zatim o tiskanju glagoljaških knjiga iza spomenute reforme. I u vezi s time također o raznim prilikama i neprilikama koje su pratile to tiskanje kao i o sudjelovanju krčkih biskupa i krčkih glagoljaša u tom smislu. I na koncu donijet ćemo iskaz sačuvanih tiskanih glagoljskih knjiga na području krčke biskupije, i to u župama i u samostanima.

I.

A. GLAGOLJSKE LITURGIJSKE KNJIGE TISKANE PRIJE TRIDENTSKOG SABORA

1. – Do pronalaska tiskarskog umijeća naši su se popovi glagoljaši služili u bogoslužju rukopisnim knjigama od kojih su neke vrlo lijepe i iluminirane, kako nam to svjedoče sačuvani rukopisni glagoljaški kodeksi (misali, brevijari, obrednici i dr).⁵ Međutim, izum slova za tiskanje knjiga polovicom 15. stoljeća poslužiti će i hrvatskim glagoljašima da mukotrpno, dugočasno i skupo prepisivanje liturgijskih i drugih knjiga zamijene tiskanjem; premda će se mnogi od njih još i kasnije služiti rukopisnim knjigama u pomanjkanju tiskanih, a pojedinci će i dalje prepisivati priručne knjige, liturgijske i druge.

---

4 Do godine 1828. krčka se biskupija sastojala od otoka Krka i otočića Košljun, Plavnik, Prvić i Sv. Marko; osorskoj su pripadali otoci Cres i Lošinj s okolnim otocima; rapskoj otok Rab sa sjevernim dijelom otoka Paga. Bulom pape Lava XII. „Locum beati Petri” („Mjesto blaženoga Petra”) od 30. lipnja 1828. bile su osorska i rapska biskupija ukinute i pridružene krčkoj biskupiji. Vidi: Status localis et personalis dioecesis Veglensis KRK pro anno 1935, 3–8; M. Bolonić, Krčka biskupija, u M. Bolonić-Ivan Žic Rokov, Otok Krk kroz vjekove, Zagreb 1977, str. 92–106.

5 Branko Fučić, Glagoljski rukopisi, Minijatura u Jugoslaviji, Zagreb 1964, 25–32 i dr.; I. Milčetić, Hrvatska glagoljska bibliografija I, Starine 33, Zagreb 1911. (kasnije: Starine 33); Vjekoslav Štefanić, Glagoljski rukopisi otoka Krka, Zagreb 1960.; isti, Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije I (1969) i II (1970) (kasnije: GROK i GRJA I–II).

Kad je Johannes Gutenberg u Mainzu god. 1440. izumio pokretna slova za tiskanje knjiga, ubrzo iza toga bile su u Njemačkoj osnovane dvije tiskare, a kasnije je osnovala prvu tiskaru i Mletačka republika u Veneciji. U toj tiskari radio je i neki Grgur Senjanin koji je vjerojatno kao ratni zarobljenik (galijot) i poznavalac talijanskog i hrvatskog jezika poslužio Mletačkoj republici u tiskanju hrvatskih knjiga na glagoljici. Uz spomenutog Grgura Senjanina spominju se i drugi Hrvati s jadranskog područja: Andrija Patašić iz Kotora (1476–1497), Ivan Dobričević iz Lastova (1478–1503), Grgur Dalmatin iz Trogira (1482–1483) i drugi.⁶

Imajući sve to u vidu neće nas čuditi činjenica da će već god. 1483. doći do tiskanja prvog glagoljaškog misala, poznatog po imenu PRVOTISAK; osam godina nakon prvog tiskanog latinskog misala. Knjiga je tiskana na papiru i koži (pergameni) i ima 220 listova⁷ u obliku velikog folija 27x18 cm. Tiskan je u dva stupca, svaki po 36 redaka. Po tipografsko-tehničkim osobinama to je remek-djelo glagoljaške tiskarske vještine.

Incipit: (P)očetie misala po zakonu / rimskoga dvora
Kolofon: Let'gnih'. č. u. o. v. (=1483) mca Pe/rva
dni. i. b. (=22) ti misli biše /svršeni./

U kolofonu nema podataka gdje je Misal tiskan ni tko ga je tiskao, ali među stručnjacima prevladava mišljenje da su ga redigirali domaći ljudi, i to vjerojatno istarski Hrvati. Prema M. Bošnjaku naklada je istog mogla biti 100 do 200 primjeraka te je prema tome sačuvano 5 do 10% od čitave naklade. Sačuvano je 11 primjeraka, od kojih nijedan nije potpun i 6 raznih listova od kojih tri na pergameni. Nas ovdje posebno zanima krčka biskupija, zapravo otok Krk, tj. koliko se prvotisak glagoljaškog misala upotrebljavao na otoku Krku. Prema M. Bošnjaku od sačuvanih primjeraka na otok Krk spadaju: jedan primjerak (209 listova) iz samostana franjevac trećoredaca sv. Marije u Glavotoku (koji se sada čuva u arhivu Provincijalata franjevaca trećoredaca u Zagrebu na Ksaveru te se naziva svetoksaverskim primjerkom) i k tome pet listova, od kojih dva na pergameni, dva na papiru i jedan fragmentarni na pergameni u arhivu franjevaca trećoredaca u Krku. Od onih na pergameni, jedan je u Parčićevoj ostavštini u arhivu Staroslavenske akademije u Krku, i peti list u knjižnici franjevačkog samostana u Košljunu.⁸ Iz toga slijedi, da se PRVOTISAK relativno mnogo upotrebljavao na otoku Krku.

---

6 Godine u zaporkama označuju godine njihove djelatnosti. Uspor. zagrebački Vjesnik od 7. XII. 1954. broj 3038 – predavanje dra Vuka Krajača u Senju; „Riječki list” od 4. II. 1954. Milan Babić, 460-godišnjica prve hrvatske štampane knjige.

7 Josip Vajs, Najstariji hrvatskoglagoljski misal, JAZU knj. 38, 1948, str. 44 piše da ima 210 listova. Prema tabeli, što ju je izradio Mladen Bošnjak o hrvatskoglagoljskom Prvotisku, Misal 1483, Zagreb 1971, str. XXXV, broj listova u sačuvanim kodeksima varira, jer nije nijedan potpun.

8 Ml. Bošnjak, n. dj., XXXIII., Valentin Putanec, Problem predsenjskih tiskara u Hrvatskoj (1482–1493), Jadranski zbornik IV, Rijeka-Pula 1960, str. 53. U bilj. 13 spominje i Ink. II–14 u Vrbniku; Anica Nazor, Zagreb riznica glagoljice, Zagreb 1978, 61; M. Bolonić, Krčki seoski kaptoli – pioniri i nosioci liturgijskog života, Bogoslovska smotra 1968, br. 2, 280–281.

2. – Nastavit ćemo s misalima. U glagoljaškoj tiskari u Senju, u kojoj je od god. 1494–1508. tiskano najmanje sedam knjiga glagoljskim slovima,⁹ kao prva knjiga bio je tiskan glagoljski *Misal god. 1494*. Misal ima 214 listova u formatu osmine – tiskan na papiru u dva stupca. U kolofonu se ističe da je počeo i svršen u Senju. Ovdje posebno želimo naglasiti vidnu ulogu što mu je u njegovu tiskanju, kao i uopće u senjskoj glagoljaškoj tiskari, imao Krčanin Blaž Baromić, rodom iz Vrbnika.¹⁰ U kolofonu istog piše:

A biše/ štampani s dopušćen'em' i vo/lju gna ba. od dmona Blaža B/aromića i domina Salvest/ra Beđričića. i žakna Gašpara Turčića...

Sačuvana su dva primjerka: jedan potpun u Budimpešti i drugi nepotpun u Lenjingu.¹¹

3. – Budući da su se glagoljaške knjige, kako smo prije vidjeli, tiskale u malim nakladama, nije čudno da je već god. 1528. bio tiskan i treći glagoljaški misal. Priredio ga je franjevac konventualac *Pavao Modrušanin* i tiskao ga u Veneciji u tiskari Franje Bindonija i Mafija Pasinija. Knjiga je tiskana u dva stupca i ima 233 lista – u formatu osmine. U knjizi ima petnaest drvoreza i mnoštvo inicijala; glagoljski su inicijali pomiješani s latinskima.

Na prvom listu nalazi se slika arhanđela Rafaela s natpisom: Misali po zakon' rimskoga dvora novo štam/pan' po zakon' novi ki nisu rukom' pišni ni š/tampani po ta ordin'...

A na drugom je listu slika sv. Jeronima i natpis (latinskom versalom):

MISAL HRVACKI

(nastavak glagoljicom): po rimski običaj i čin sa vsimi jaže v dijačkih' misaleh' sut'...

A u kolofonu se čita: Svršenje misala po zakon' rims'koga dvora. A korežen /po fratra Pavlu Modrušaninu ot' reda serafika sve/tago Frančiska konventovali. nareeni i urdinani / po zakon' kopie i misala hrvac'koga ništar' / ne umankano da veće pridano... Prema tome ovaj misal bio bi drugo izdanje prvog glagoljskog misala.

Sačuvano je nekoliko primjeraka ovog misala (3 u Zagrebu), od kojih se dva nalaze na otoku Krku: u franjevačkom samostanu na Košljunu te u samostanu franjevac trećoredaca sv. Franje u Krku. Košljunski primjerak je cjelovit i dobro sačuvan, uvezan (svi se listovi drže) u drvene kožom obložene korice. Metalne kopče su otpale, a kožnate vezice od polovice otpale. U kalendaru ima rukom i glagoljicom dodanih imena svetaca, a negdje je samo crtom označeno da ih treba dodati. Krčki pak primjerak

---

9 O senjskoj tiskari usp. Zvonimir Kulundžić, *Glagoljska štamparija XV–XVI stoljeća* (Kosinj-Senj-Rijeka, SZ II, Senj 1966, 167–308; Radovi o 480. obljetnici izlazenja senjskog glagoljskog misala (1494–1974) u SZ VI, Senj 1975, 9–14; A. Nazor, *Kulturnopovijesno značenje izdanja glagoljske tiskare u Senju g. 1494–1508*, Slovo 21, Zagreb 1971, str. 415–442; Ista, Zagreb, 62–67.

10 O popu Blažu Baromiću vidi opširnije: Marija Pantelić, *Kulturni ambijent djelovanja Blaža Baromića, pisca i štampara glagoljskih knjiga*, SZ VI, 31–43.

11 J. Vajs, n. dj., 47–49; A. Nazor, Zagreb 63; Zv. Kulundžić, n. dj., 205–216.

nije uvezan i jako je oštećen, pa i od crvotočine. Trebalo bi ga konservirati i po mogućnosti uvezati.¹²

4. – Već nakon tri godine izlazi iz tiska i četvrti glagoljaški misal. Ovaj je tiskan u tiskari modruškog biskupa Šimuna Kožičića u Rijeci god. 1531. *Kožičićev misal* ima 256 listova, od kojih osam nepaginiranih u formatu osmine, s tekstom u dva stupca. Obiluje inicijalima; glagoljaški pomiješani s latinskim.

Prema kolofonu misal je tiskan nastojanjem modruškog biskupa Šimuna Kožičića Zadrana... i „štam/pan v Rici v hižah' ego prebivaniê...” god. 1531. od Dominika i Bartolomeja iz Brescie.

Naslovni list sa slikom sv. Jeronima nosi naslov:

MISAL HRUACKI/ (latinskom versalom)

po rimski običai i čin: sa vsimi êže v diêčkih misa/leh' sut': v nemže neičtena mēsta popravlena/sut': mnoga ošće znova stlmačena i prida/na sut'...

Od deset poznatih primjeraka ovog misala jedan se čuva u arhivu župskog ureda u Puntu koji je „sačuvao pop Josip Mrakovčić 1874.” Bio je njegovo vlasništvo i s ostalim njegovim knjigama (M. Divković – bosančica) prenesen u župski ured.¹³

5. – Predtridentinski tiskani glagoljaški *brevijari*. Prvi glagoljaški časoslov tiskan je vjerojatno u Kosinju u Lici god. 1491. Tiskan je crno-crveno u dva stupca formata šesnaestine. Jedini sačuvani primjerak nalazi se u Mlecima (Bibliotheca S. Marco, Inc. 1235). I taj je nepotpun i broji 388 listova. Nedostaje mu posljednji kvaternion te nema podataka o mjestu i datumu tiskanja. Još je u Vatikanskoj biblioteci sačuvan fragment od 6 listova kalendara na pergameni uvezan s primjerkom Brozićeva brevijara iz god. 1561. (Illir. 19).

Incipit: Počētie brvēla po/ zakonu rimskoga dvora.

Koliko je bio u porabi u krčkoj biskupiji nije poznato. Niti je u istoj bilo što sačuvano od njega.¹⁴

6. – Drugi po redu poznati tiskani glagoljaški brevijar izlazi u Mlecima dvije godine kasnije – 1493. godine. Tiskao ga je spomenuti Blaž Baromić u tiskari Andrije Torresanija. Tiskan je na papiru u dva stupca po 33 retka i ima 544 lista u formatu šesnaestine. Kodeks ima tri dijela: brevijar (11.1–496); obredni tekstovi (11.497–508) i misal (misni red s kanonom i neke votivne mise).

Incipit: V ime božie i bžene dvi/ Mrie amn'

---

12 J. Vajs, n. dj., 49–50; A. Nazor, n. dj., 67–68; M. Bolonić, *Stoljetne*, 105–106; Arhivi franjevačkog samostana u Košljunu (podatke mi je pružio o. Gabrijel Štokalo, na čemu mu i ovdje najljepše zahvaljujem) i samostana trečoredaca u Krku (podatke mi je dao gvardijan o. Teofil Radić, na čemu i ovdje izražavam zahvalnost).

13 Prema izjavi N. Bonifačića Rožina koji ima original njegove oporuke. Usp. J. Vajs, n. dj., 50–52; A. Nazor, n. dj., 70; Zv. Kulundžić, n. dj., 244 i d.; M. Bolonić, *Stoljetne* 108.

14 V. Putanec, n. dj.; Zv. Kulundžić, n. dj., 188–204; A. Nazor, n. dj., 61.

Kolofon: Svršenje brvièli hr'/vackih' Stampani v' Benecih' po meštrè Andree Torižanè iz Ažul/è. korežani po pre Blaži / Baromiçi kanongi crik/ve sen'ske. na dni. vi (=13) mi/seca marča. č. u. p. v. (1493).

Nemamo podataka o prisutnosti ovog Baromićevog brevijara-rituala-misala u krčkoj biskupiji. Svi naime stariji sačuvani inventari župskih i samostanskih crkava govore općenito o glagoljaškim misalima i brevijarima (missale illiricum, breviarium illiricum) bez ikakvih drugih oznaka. Ovdje isto moramo istaći okolnost da je ovaj drugi po redu tiskani časoslov tiskan u redakciji Blaža Baromića, rodom iz Vrbnika, tj. da je porijeklom iz krčke biskupije.¹⁵

7. — Treći po redu predtridentinski tiskani časoslov iz god. 1561. isto tako je povezan s otokom Krkom, odnosno s krčkom biskupijom. Naime, priredio ga je Nikola Brozić, rodom iz Omišlja gdje je bio višegodišnji župnik i javni notar. To je zapravo drugo izdanje Baromićeva brevijara-rituala-misala s dodatkom nekih novih službi, među kojima se nalazi i vlastita služba sv. Franje Asiškoga. Stoga Stj. Ivančić piše: „Što bi bilo dokazom, da je u priređenju tog časoslova bio pomagačem koji trećoredac. Jer nije vjerojatno, da bi pop Nikola Brozić jedino iz svoje glave bio uvrstio u svoj Časoslov službu vlastitu Franjevcima, a to samo Trećoredcima, koji su jedini između Franjevaca u bogoslužju glagolicu rabili, a da ga nije koji od njih na to nagovorio”. U vezi s time dodaje: „Ovo se izdanje Brozićeve Časoslova u tili čas rasproda”.¹⁶

Ovo je posljednja glagoljska liturgijska knjiga tiskana prije reforme Tridentskog sabora. Ima VIII+504+31, tj. 543 lista s po dva stupca od 32–33 retka. Tiskana je u Mlecima u tiskari sinova Ivana Franje Torresanija, unuka Andrije Torresanija koji je god. 1493. tiskao Baromićev Brevijar-ritual-misal. Prvi dio obuhvaća brevijar (11.1–512), drugi misal (misni red s kanonom i neke zavjetne mise) i treći ritualne tekstove.

Incipit: V ime bžie i bžne dvi/ Mrie amn'. Počtie psl/tira po zknu rimske crk/ve...
Kolofon: Svršenje brvièli h/rvackih' stampani v/a Bnecih' po sinih' Zan' F/rančiska Torižani s / velikimi korizioni i žu/ntu znova učineni po / pre Mikuli Broziçi plova/ni omišelskom' mise/ca marča č. f. m. a. (=1561).

Sačuvano je više primjeraka ovog brevijara od kojih su neki nepotpuni. Od sačuvanih primjeraka Brozićeve brevijara u krčkoj biskupiji, zapravo na otoku Krku, sačuvano je pet primjeraka od kojih nijedan nije potpun, i to četiri u samostanu trećoredaca u Glavotoku i jedan u knjižnici Franjevačkog samostana u Košljunu. Glavotočki primjerci su manjkavi, bez naslovne stranice. Na jednom od njih pok. o. Nikola Milčetić zapisao je olovkom: „Brozićev iz 1561.” Sva su četiri časoslova jednaka po tisku i po veličini. Košljunski primjerak nije cjelovit, ukoričen je u drvene kožom obložene korice; svi sadašnji listovi se drže uveza. Iz glavnog dijela brevijara nedostaju listovi: 2,17,18,49,50 i 357. Završni dio koji sadrži misne i druge molitve ima samo listove: 1–16, 18–20 i 24–27; u uvodnom dijelu ima samo 5 listova. Porijeklo

15 J. Vajs, n. dj., 52–54; A. Nazor, n. dj., 62.

16 S. Ivančić, Povjestne crte o samostanskom III redu sv. O. Franje po Dalmaciji, Kvarneru i Istri i Poraba glagoljice u istoj Redodržavi, Zadar 1910, 136.

ovog primjerka pokazuje bilješka na nutarnjoj strani prednje korice: „Illyricum Breviarium ad usum Reuerendi Matthiae Bastianich Canonici – Seniae 1693. C. M. B.”¹⁷

Pišući o Brozićevu brevijaru Štefanić primjećuje, „ da je to posljednji brevijar i *uopće posljednja štampana glagoljska liturgijska knjiga čiste hrvatske redakcije*; to je posljednji glagoljski brevijar sa službom sv. Ćirila i Metoda i posljednji sa starom hrvatsko-slavenskom nomenklaturom, koja često podsjeća na starije slavenske tekstove crkvenih knjiga i na vezu s istočnim obredom...”¹⁸

Sva su ova izdanja glagoljaških liturgijskih knjiga (misala i brevijara) izdali biskupi ili pojedini crkveni ljudi iz Hrvatske iz vlastitih pobuda. Nije trebalo nikakvog odobrenja više crkvene vlasti. Prema odredbi Tridentskog sabora svaka privatna inicijativa bila je onemogućena i liturgijske knjige postale su jedinstvene prema službenom odobrenom tekstu. Poslije Brozićeva izdanja nastao je dugi zastoj u izdavanju glagoljaških liturgijskih knjiga. Ali o tome kasnije.¹⁹

8. – Prije nego prijedemo dalje, tj. na prikaz neliturgijskih tiskanih glagoljskih knjiga izašlih prije Tridentskog sabora, donosimo nekoliko arhivskih podataka o liturgijskim knjigama (misalima, brevijarima i obrednicima) krčkih glagoljaških župa i krčkih popova glagoljaša. Iz tih arhivskih izvora nije uvijek jasno radi li se o rukopisnim ili o tiskanim knjigama; međutim, negdje je izričito govor o tiskanim knjigama.

Prve takve podatke nalazimo u zapisnicima kanonske vizitacije biskupa P. Bemba iz god. 1565,²⁰ prema kojoj župska crkva u *Baškoj* imala je – Misala i Brevijara 15 (Messali et Breviarij n° 15); u *Dobrinju* – 17 knjiga; u *Dubašnici* – sedam misala i pet brevijara; u *Poljicima* – tri misala i jedan veliki brevijar; u *Vrbniku* – deset misala i četiri velika i jedan mali brevijar.

Podatke o liturgijskim knjigama pružaju nam i obje apostolske vizitacije iz god. 1579. i 1603. Tako je *Baška* imala – god. 1579.: šest misala (in lingua Illyrica) i isto toliko brevijara (in eadem lingua); a god. 1603. – 5 misala... glagoljski obrednik (mandavit religari et emi aliud); u crkvi sv. Marije na Gorici bila (1603): dva velika i dva mala misala (Illirica) i obrednik (Illiricum). Poviše je vizitator vidio (Vidit) glagoljske misale (Missalia Illirica) i u drugim baščanskim kapelama: u kapeli sv. Antuna Opata (koja je služila kao župska) – 2 misala; u benediktinskoj crkvi sv. Lucije – 2 misala i u crkvi Pohodenja sv. Elizabete u Dragi Baščanskoj – 1 misal (Vidit Missale Illiricum). Prema tome bilo je god. 1603. na području župe Baška – 14 glagoljskih misala i dva obrednika (ne računavši one u privatnom vlasništvu svećenika).

---

17 Prema podacima o. Nikole Gregova iz Glavotoka i o. G. Štokala iz Košljuna; o Brozićevu brevijaru usp. Vj. Štefanić, Nikola Brozić, Nastavni Vjesnik knj. XLIX, 14–26; J. Vajs, n. dj., 54–55; A. Nazor, n. dj., 71–72.

18 Vj. Štefanić, n. dj., 25.

19 Isto; V. Cvitanović, Izdanja glagoljskog misala (Egzemplari na području zadarske nadbiskupije), Službeni vjesnik zadarske nadbiskupije 1, 1961, 13.

20 Biskupski arhiv u Krku (kasnije BAK), fotokopija; original kod JAZU 1603. (M. Prioli); BAK, I. Pastirski pohodi (kasnije PP); usp. i bilj. 22.

U *Dobrinju* je župska crkva imala god. 1579.: 8 misala i 4 brevijara; a god. 1603. 12 misala i nekoliko brevijara (omnia Illirica). Svaki je svećenik imao svoj misal i brevijar. Prema izjavi župnika svećenici imaju također katekizam i Malu Sumu Antoninu (tutti Illirici).

U *Dubašnici* u župskoj crkvi bila su god. 1579. 2 misala, ali je i svaki svećenik imao također svoj misal (sacerdotes vero habent quisque suum) i 4 brevijara. Obrednik za dijeljenje Sakramenata „habent in suis Breviariis” (vjerojatno Brozićev brevijar). U crkvi franjevac trećoredaca u Portu: 3 misala (Illyrica) i jedan veliki brevijar. Godine 1603. imala je župska crkva 7 glagoljskih misala i 12 brevijara (pro usu sacerdotum et clericorum) i hrvatski obrednik. I u kapeli sv. Pavla „vidit Missale Illiricum”. Prema tome (računajući Porat prema god. 1579) bilo je na području župe Dubašnica 11 misala, 13 brevijara i jedan obrednik; a k tomu je još svaki svećenik imao svoj misal i brevijar.

Župa *Omišalj* imala je god. 1579. 15 misala i 3 velika brevijara; svi svećenici imaju svoje paramente i svoje misale; god. 1603. „Missalia Illirica ad sufficientiam cum Breviariis pro clericis”. I u Miholjicama vidio je vizitator – glagoljaški misal. „Rituale est in fronte presentis Missalis”.

U *Poljicima* bilo je u sakristiji župske crkve god. 1579. 4 misala (bona) i 2 brevijara; 1603. godine 4 glagoljska misala, brevijara „ad sufficientiam”. (U crkvi sv. Marije na Glavotoku – na teritoriju župe Poljica – bila su god. 1579. 4 misala (Illyrica) i 2 velika brevijara (pro coro; libris cantus utuntur in suis ecclesiis); god. 1603. 4 misala (Illirica) i brevijara (similiter Illirica)/.

I napokon u *Vrbniku* u sakristiji župske crkve bilo je god. 1579. 12 misala (in communi), a svaki je svećenik imao još i svoj (quisquis etiam suum), 4 brevijara (in communi); a god. 1603. „Missalia Illirica no. 12. Breviaria pro clericis no. 12”. I poviše: „Quilibet (sc. sacerdos) habet suum Missale Illiricum ae Breviarium ac summulam B. Antonini”.

Za naš predmet posebno je zanimljiva i bogata podacima kanonska vizitacija krčkog biskupa Ivana a Torre god. 1590. Biskup, u želji da se ne bi među njegov kler uvukla koja zabranjena knjiga, pozvao je svećenike da mu pokažu svoje knjige. I tako u zapisnicima ove vizitacije nalazimo popis svih crkvenoliturgijskih knjiga i teoloških priručnika svećenika u župi. U vizitaciji imamo podatke za četiri glagoljaške župe Omišalj, Dobrinj, Vrbnik i Baška za veći dio svećenika u tim župama, jer, kako ćemo vidjeti, svi svećenici nisu pokazali svoje knjige.

U župskoj crkvi u *Omišlju* vizitator je našao 11 misala na pergameni i 2 na papiru te 3 brevijara na pergameni; u *Dobrinju* – 4 misala na pergameni, 4 psalterija na pergameni i druge liturgijske knjige; u *Vrbniku* – 12 misala na pergameni te 5 brevijara velikog formata i 2 malog formata, također na pergameni, i 2 psalterija na pergameni; a u *Baškoj* – 6 misala i 7 brevijara. Prema tome, navedene četiri župe imale su ukupno 31 misal na pergameni i 2 na papiru (tj. 33 komada), 17 brevijara na pergameni i 6 psalterija i više drugih liturgijskih priručnih knjiga (lekcionara, antifonara itd).

A sada pogledajmo kako je zapravo bilo sa svećeničkim knjigama u te četiri župe. Opaža se činjenica da svi svećenici nisu pokazali biskupu svoje knjige. Prema istoj vizitaciji bio je u tim župama 81 svećenik i 16 viših klerika. A knjige je pokazalo samo 60 svećenika i 5 klerika s višim redovima i 1 žakan. Tako je u *Omišlju* knjige prikazalo – 9 svećenika i 1 đakon (od 11 svećenika i 3 viša žakna). Oni su pokazali 7 misala i 10 brevijara. U *Dobrinju* od 18 svećenika i 5 viših klerika donijelo je knjige 15 svećenika, 4 viša klerika i 1 žakan koji su imali 15 misala i 20 brevijara. U *Vrbniku* bilo je tada 40 svećenika i 6 viših klerika, od kojih je samo 28 svećenika prikazalo knjige. Prema popisu oni su pokazali 26 misala i 27 brevijara. I napokon u *Baškoj* od 12 svećenika i 2 viša klerika knjige je biskupu pokazalo 8 svećenika. Uz druge neke knjige oni su imali 7 misala i 7 brevijara. Prema tome svećenici s višim klericima u četiri navedene župe prikazali su vizitatoru: 55 misala i 64 brevijara.²¹

U vezi s ovim izvještajima apostolskih i kanonskih vizitacija o glagoljaškim knjigama u crkvama na Krku i krčkih popova glagoljaša ovdje nas posebno zanima pitanje koje su od spomenutih liturgijskih knjiga tiskane te kojeg su izdanja, tj. gdje i kada su bile tiskane. Teško je na ta pitanja dati točan odgovor, jer u navedenim izvještajima i popisima nema o tome potrebnih podataka. Knjige popisane u crkvama služile su redovito za koralnu službu (konventualnu i druge službene mise i za oficij) i bile su obično većeg formata, pisane na pergameni. Te su knjige bile obično označene kao knjige „de communi” i vjerojatno većim su dijelom bile rukopisne, što nam svjedoče kodeksi sačuvani u Vrbniku (2 glagoljska misala i 4 brevijara). Jedino u Omišlju spominju se god. 1590. dva misala na papiru (in carta bombasina) i manjeg formata te se vjerojatno može govoriti o tiskanim knjigama.

U popisu pak knjiga svećenika u Omišlju i Dobrinju uz neke knjige i po koji katekizam stoji oznaka „manuscriptum”, tj. riječ je o rukopisnoj knjizi. Međutim, kod misala i brevijara, i kod drugih nekih knjiga, nema nikakve oznake te možemo zaključivati da se radi o tiskanim misalima i brevijarima tim više što su tiskane knjige bile mnogo praktičnije. Da je vjerojatno riječ o tiskanim knjigama, potvrđuje i činjenica da se kod popisa knjiga vrbničkih svećenika govori o tiskanim misalima i brevijarima. Tako već kod popisa knjiga prvog vrbničkog svećenika popa Jurja Fiorentina koji je uz druge svoje knjige (Manipolo, katekizam i doktrina) prikazao i misal i brevijar. Uz iste stoji opaska: „stampati in Venetia”. I ponovno na kraju popisa knjiga vrbničkih svećenika čita se ova značajna bilješka: „Nota quod breviaria et missalia o(mn)ia p(re)dic)ta impressa fuere Venetiis”. Jednako piše nešto kasnije i krčki biskup Alojzije Lippomano u svojoj relaciji Sv. Stolici od god. 1628. U tom izvještaju piše: „In eadem (sc. Insula) sunt Plibania sex animarum curam habentes in quibus sunt sacerdotes octoginta duo, Clerici triginta novem, hi o(mn)es Illirico idiomate, Breviario, ac Missali eiusdem idiomatis Venetiis MDLXI excussis utuntur, nec cum Romanis reformatis conveniunt...”^{21 a}

---

21 Vatikanski arhiv (kasnije VA), Visitatio apostolica Istriae et Dalmatiae a. 1579. (A. Valier); Visitatio apostolica Dalmatiae (d. Veglensis) a.

21a VA, relacija krčkog biskupa Alojzija Lippomano iz god. 1628.

Iz ovih bilježaka slijedi da su liturgijske knjige vrbničkih popova glagoljaša bile tiskane u Mlecima. Prema tome, i misali i brevijari drugih otočkih svećenika bili su isto tiskani u Mlecima. U vezi s time Vj. Štefanić zaključuje: „Dakle misali su bili ili oni od god. 1483. (prvotisak) ili od god. 1528. (Pavla Modrušanina). Brevijari su također mogli dakle biti ili Baromićevi od god. 1493. ili (mnogo vjerojatnije) Brozićevi od god. 1561...”²²

Kasnije je utvrđeno da je Prvotisak iz god. 1483. bio tiskan na hrvatskom tlu, vjerojatno u Istri. Prema sačuvanim primjercima, prvotisak je bio razmjerno dobro zastupljen na otoku Krku. Na Krku je, na Glavotoku, uz jedan cjelovit primjerak (209 listova) pronađeno i pet listova Prvotiska, dva na papiru i tri na pergameni.²³ Da se misal Pavla Modrušanina upotrebljavao na Krku, svjedoči nam i podatak da se od ono malo sačuvanih primjeraka – dva nalaze na Krku.²⁴ Dodajmo ovdje da je na Krku sačuvan i jedan Kožičićev misal.²⁵

Što se pak brevijara tiče, krčki su popovi glagoljaši upotrebljavali zasigurno Brozićev brevijar-misal-ritual od god. 1561. To potvrđuje kanonska vizitacija 1590. god. i relacija biskupa Alojzija Lippomana 1628. god.²⁶ Izvještaj je biskupa Lippomana Sv. Stolici jasan. Svi svećenici i klerici (82+39) glagoljaši upotrebljavali su nereformirani brevijar tiskan u Mlecima god. 1561. što ga je priredio omišaljski župnik pop Nikola Brozić.²⁷ Vjerojatno se na Brozićev brevijar odnosi i bilješka apostolske vizitacije iz 1579. god. u kojoj piše da Dubašnica posjeduje 4 brevijara i da obrednik za dijeljenje sakramenata „habent in suis breviariis”. Na Brozićev brevijar-misal-ritual odnosi se zacijelo i bilješka apostolske vizitacije iz 1603. god. prema kojoj je vizitator vidio u Miholjicama (Omišalj) glagoljski misal, a za obrednik piše: „Rituale est in fronte presentis Missalis”, ako se pak ne radi o Baromićevom (1494) ili Pavla Modrušanina (1528) ili Kožičićevom (1531) misalu koji su svi također imali i ritualne tekstove.²⁸

Nakon svega rečenog čudi nas činjenica da je na otoku Krku sačuvano samo pet primjeraka Brozićeva brevijara koji se čuvaju u trećoredskom samostanu u Glavotoku i u knjižnici franjevačkog samostana u Košljunu. Ovaj posljednji je došao na Krk – iz Senja.²⁹

---

22 Vj. Štefanić, *Knjige krčkih glagoljaša u XVI stoljeću*, Prilozi za književnost, istoriju i folklor, XV, Beograd 1935, 26.

23 Vidi bilj. 8

24 Vidi bilj. 12

25 Vidi bilj. 13

26 Vidi bilj. 21 a)

27 Vidi bilj. 17

28 J. Vajs, n.dj. 47–52.

29 Vidi bilj. 17

B. NELITURGIJSKE TISKANE GLAGOLJAŠKE KNJIGE

Neliturgijske glagoljaške knjige bile su tiskane u trima tiskarama: u glagoljaškoj tiskari u Senju, u tiskari biskupa Šimuna Kožičića na Rijeci i u hrvatskoj protestantskoj tiskari u Urachu kod Tübingena.

1. – U glagoljaškoj tiskari u *Senju* od god. 1494–1508. bilo je tiskano, koliko je do sada poznato, sedam hrvatskoglagoljaških knjiga, od kojih – uz prije spomenuti misal – šest neliturgijskih. Radi se o prijevodima tadašnjih vrlo popularnih teoloških priručnika i književnih djela:

Spovid općena (1496), knjižica od 36 listova, u formatu šesnaestine. Prijevod popularnog priručnika „Confessionale generale” od znamenitog propovjednika i duhovnog pisca M. Carcana iz Milana;

Naručnik plebanušev (1507), knjiga od 117 listova, u formatu osmine. Prijevod raširenog teološkog priručnika „Manipulus curatorum” što ga je napisao Španjolac Guido de Monte Rocherii (14. st). Sadrži osnovno znanje potrebno svećeniku o obavljanju svećeničke službe;

Transit sv. Jeronima (1508), najpotpuniji sačuvani primjerak ima 301 stranicu, u formatu šesnaestine. Prijevod talijanskog popularnog književnog djela „Vita et Transitus s. Hieronymi”. Na kraju senjskog Transita nalazi se originalna pjesma o sv. Jeronimu „Anjelske kriposti” u dvanaesteru i pripisuje se Marku Maruliću.

Korizmenjak (1508), prijevod priručnika (skice propovijedi) za propovjednike „Quadragesimale” od fra R. Caracciola. Senjsko izdanje ima 208 stranica formata osmine.

Mirakuli slavne Deve Marie (1507/1508), najpotpuniji sačuvani primjerak ima 154 stranice u formatu šesnaestine. Prijevod s talijanskog i sadrži najopsežniju zbirku Bogorodičinih čudesa (61 čudo) u hrvatskoj književnosti s obiljem lijepih tema.

Meštija od dobra umrtija s ritualom (1507/1508), knjižica u formatu šesnaestine, prijevod je popularnog djela „Ars bene moriendi”. Ritual je sastavljen na osnovi poznatih ritualnih tekstova.^{2 9 a}

Kad je riječ o krčkim glagoljašima napomenimo ovdje da je, uz druge, vidno mjesto u senjskoj glagoljaškoj tiskari zauzima poznati tiskar Blaž Baromić, rodom iz Vrbnika i kanonik u Senju. Bio je osobito vješt i darovit pisar koji je razvio bogat sistem novih varijanata ligatura od dva-tri slova, a u svom tiskanom brevijaru iz 1493. godine razvio je bogat sistem lomljenih ligatura. Njegovom su rukom izvedeni i jednostavni inicijali senjske tiskare s ukrasnim elementima pletenice, palmeta, polupalmeta, čvorova i prstenova. Baromić se spominje u kolofonu senjskog *Misala* (1494) i *Spovid općena* (1496).^{3 0}

29a) Josip Tandarić, Senjski ritual iz 1507. i njegovo mjesto u glagoljskoj pismenosti, *Croatica christiana periodica*, III (1979) 185–189.

30) Zv. Kulundžić, n.dj., 216–222; M. Pantelić, n.dj., 39; A. Nazor, O potrebi kritičkih ili faksimiliranih izdanja senjske glagoljske tiskare, *SZ VI* (1975) 15; isti, *Kulturnopovijesno*; isti, Zagreb, 63.

Napomenimo ovdje još i to da se u Arhivu JAZU u Zagrebu (I 650) nalazi latinički prijepis senjskog „Transita”. Rukopis ima 139 listova formata osmine i sadrži prijepis senjskog tiskanog „Transita sv. Jeronima” koji je prepisao Krčanin fra Lovrinac Vejanin (=Krčanin), franjevac reda Male braće na Poljudu (Split) 17. kolovoza 1670. Ovaj je primjerak osobito važan jer dopunjuje poznate primjerke tiskanog Transita, tj. sadrži još polovicu čudesa koja su se zbila svečevim zagovorom u Troji, a koje nema nijedan originalni primjerak. Vjerojatno se radilo o novom tiskanju istog.^{3 1}

2. – Druga tiskara u kojoj su se tiskale hrvatske glagoljaške knjige bila je ona modruškog biskupa Šimuna Kožičića Benja, Zadrana, na Rijeci u kojoj su god. 1530. i 1531, uz već spomenuti *Misal hrvacki* (1531), bile tiskane još i ove neliturgijske glagoljaške knjige:

Bukvar (1530), na naslovnom listu tiskano je latinicom PSALTIR, a knjižica je formata šesnaestine na osam nenumeriranih listova. Po sadržaju to je abecedarij za vježbu u čitanju i za učenje molitava.^{3 2}

Oficij rimski (1530), knjiga na 12 nepaginiranih i 107 paginiranih listova formata šesnaestine, sadrži Bogorodičin oficij-s nešto katehetskih detalja na koncu.

Knjižice od žitja rimskih arhijereov i cesarov (1531), knjiga od 60 listova (format osmine), sadrži malu opću povijest života rimskih papa i careva od najstarijih vremena do Kožičićeva suvremenika Karla V.

Od bitija redovničkoga (1531), mali priručnik na 11 paginiranih listova (format osmine); vjerojatno kompilacija dekretala, zbirka kanona i očitovanja svetih otaca, prevedenih s latinskoga.^{3 3}

3. – Treća tiskara koja je izdavala knjige glagoljaša i južnih Slavena bila je hrvatska protestantska tiskara u *Urachu* kod Tübingena. Djelovala je od 1561. do 1565. godine. Financirali su je uglavnom württemberški vojvoda Krištof i štajerski barun Ivan Ungnad. Tiskala je knjige na hrvatskom jeziku u sva tri pisma, tj. glagoljicom, ćirilicom i latiničkim slovima. U toj tiskari bilo je tiskano 30 vjerskih i bogoslovnih knjiga na hrvatskom jeziku, od toga 14 glagoljicom.

Poslije Ungnadove smrti (27. XII. 1564) tiskara je iz Uracha prenesena u Ungnadov dvorac Waldenstein u Koruškoj. Godine 1580. bila je zaplijenjena, prenesena u Graz i zatim deponirana u tvrđavu Schlossberg odakle je bila god. 1626. preseljena na Rijeku. Tiskara je napokon završila u Rimu gdje je poslužila za tiskanje knjiga hrvatskim glagoljašima (Tiskara Kongregacije de propaganda fide).^{3 4}

Ovdje ćemo navesti samo nekoliko, za nas značajnijih izdanja ove tiskare:

---

31 Uspor. Vj. Štefanić, *Glagoljski Transit svetog Jeronima u starijem prijevodu*, Radovi Staroslavenskog instituta, knj. 5, Zagreb 1964, 99–161; A. Nazor, n.dj, 65.

32 Faksimilirano izdanje priredila Kršćanska sadašnjost u Zagrebu 1976.

33 Zv. Kulundžić, n.dj, 244–i d; J. Vajs, n.dj, 50–52; M. Bolonić, *Stoljetne*, 106 i d; vidi i bilj. 34.

34 Vj. Štefanić, *Glagoljica u Rijeci, Rijeka/Zbornik*, Zagreb 1953, 420–425; *Euzebijije Fermendžin*, u *Starinama XXIV*; M. Bolonić, *Stoljetne*, 117–118; A. Nazor, n.dj, 72.

Katekismus – edna ma/lahna kniga u koi esu ve/le potribni i prudni nauki i arti/kuli prave krstianske vere,...Krozi Stipana/Istrianina, s pomoću dobrih Hrva/tov, sad naiprvo/istomačena. U Tubingi, č.f.m.a. (=1561).

Artikuli/ili deli prave sta/re krstianske vere iz sve/toga pisma redom postavljeni, na kratko razum/no složeni i stimačeni...po Antonu Dal/matinu i Stopanu / Istrianu. V Tubingi, 1562.

Postila /to est, kratko is/tlmačenje vsih' ne/delskih' evangeliov..., sada naiprvo hr/vat-skimi slovi / štampana... V Tubingi, 1562.

Prijevod Novog zavjeta u dva dijela (1562–1563). Prvi dio (tiskan u 2000 primjeraka 1562. god) sadrži Evanđelje i Djela apostolska u prijevodu Antuna Dalmatina i Stipana Istrianina. Drugi je dio prijevod apostolskih Poslanica i Otkrivenja sv. Ivana koje su preveli Stjepan Konzul, Juraj Cvečić i Juraj Juričić. Tiskan je god. 1563. u 1000 primjeraka.^{3 5}

4. – Uz podatke o tiskanju neliturgijskih glagoljaških knjiga, donijet ćemo ovdje i nekoliko arhivskih podataka o spomenutim knjigama kod krčkih glagoljaša. O tome nam svjedoče zapisnici pastirskih pohoda postridentinskih krčkih biskupa Petra Bemba (1564–1589) i Ivana kneza a Turre (1589–1623). To je doba protureformacije i neposredno iza Tridentskog sabora (1545–1563) kada biskupi dobivaju zadatak da provedu u djelo dekrete o rekristijanizaciji i disciplini klera i svjetovnjaka, te da posebno nastoje suzbiti propagandu luteranskih reformatora.

a) Poslije smrti biskupa Alberta Dujmija (Duymius) de Gliricis (1550–1564) krčkim biskupom postaje mletački plemić Petar Bembo koji već god. 1565. obavlja svoju prvu kanonsku vizitaciju prema unaprijed rigorozno utvrđenom programu. Uz uspostavu reda i discipline u kleru, glavni mu je cilj pronaći eventualne heretičke pojave i sujevjerja. U tom smislu bila su župniku Bartulu Papiću u Baškoj 3. studenoga 1565. postavljena slijedeća dva pitanja: „super primo *de heresi...*” i „super 2do *de libris prohibitis...*” Ista pitanja bila su postavljena i župnicima u Vrbniku, Dobrinju, Omišlju i Dubašnici.

Upitani župnici i svjedoci na pitanja o herezi uglavnom odgovaraju da o tome ne znaju ništa. Što se pak tiče zabranjenih knjiga, odgovori su bili različiti. Ispitivani svjedoci u Dobrinju i Dubašnici odgovarali su da ne znaju ništa o zabranjenim knjigama. Međutim, župnici u Vrbniku i Omišlju govore o knjigama iz Njemačke, a baščanski župnik Bartul Papić izjavljuje biskupu, da „pop Franjo Hrabrić ima *Manipul...*”^{3 6}

Vrbnički župnik pop Petar Harbić izjavljuje u zapisnik da posjeduje katekizam tiskan glagoljaškim slovima, tiskan u Njemačkoj. On ga je dobio iz Senja.^{3 7} Na slično pitanje

35 A. Nazor, n.dj, 72–74 i dr.

36 BAK, I.PP; potertao M.B.– „...sio non so chi abbi libri se non pre Francesco Crabrich ha il Manipolo...”

37 Isto. – „Io ho un libro ma non so se è proibito et e un Catechismo venuto di Alemagna in carattere schiavo, il quale gia due anni il Bassa' (Bassan) da Segna mi diede,qu' (quem) statim p(rese)ntavit R. mae Dom(inationi) suae”.

vrbnčki svećenik pop Bartul Fugošić odgovara da su tri knjige bile donesene iz Bribira od kojih je jednu dobio pop Barić Ghira, drugu župnik a treću on, ali da ju je on bacio i da ne zna koji ju je svećenik uzeo.³⁸ Vjerojatno se radi o knjigama tiskanim u Njemačkoj koje su preko senjsko-modruške biskupije došle u Vrbnik.³⁹

I u Omišlju je nađena jedna glagoljaška knjiga tiskana u Njemačkoj, a koja je tamo došla preko Rijeke. U tom je smislu izjavio župnik Nikola Brozić: „Io havevo un libretto stampato in Alemagna in carattere schiavo, il qual non ho piu io, ma il sacrestan p/rese/te me l' tolse, ne so se lo habbia piu, et questo im haveva prestato Andrea Volzimente, che lo havea comprato in Fiume”.⁴⁰

O našem predmetu nalazimo samo još jedan podatak o kanonskoj vizitaciji biskupa Petra Bemba iz god. 1578. i to u istrazi protiv dobrinjskog svećenika Jurja Krstinića ili Mavrovića zbog navodnog krivovjerstva. Krstinić izjavljuje biskupu u zapisnik da duhuje župniku „un libretto che tratta di sacramenti et cura delle a(n)i(me)”, ali budući da mu je bila ukradena, obećava da će mu nabaviti drugu, ukoliko je ne pronade. Pretpostavljamo da se radi o knjizi „Naručnik plebanušev” („Manipolo”) tiskanoj u Senju.⁴¹

b) Mnogo više podataka nalazimo u vrlo opsežnom zapisniku pastirskog pohoda što ga je u svibnju 1590. obavio Bembov nasljednik Ivan knez a Turre. Među ostalim, biskup je posebnu pažnju posvetio crkvenom inventaru, osobito knjigama koje je dao pregledati i popisati. Popisane su također i privatne knjige pojedinih svećenika, liturgijske i neliturgijske, da se ustanovi ima li zabranjenih knjiga („...ad hoc ut videat si aliqui prohibiti existunt”). Zapisnik je pisan latinskim i talijanskim jezikom. Budući da smo o liturgijskim knjigama crkvi i pojedinih svećenika već govorili, ovdje ćemo iznijeti ono što se odnosi na druge, dakako glagoljaške knjige krčkih glagoljaša. Kako je razvidno iz zapisnika, među knjigama krčkih glagoljaša bilo je i rukopisnih knjiga (manuscriptum). Nas ovdje posebno zanimaju tiskane glagoljaške neliturgijske knjige.

Prema zapisniku iste vizitacije, popis knjiga obavljen je samo u četiri župe (Omišalj, Dobrinj, Vrbnik i Baška), dok je u Dubašnici i Poljicima to odgođeno za drugu zgodu. Tako je biskup župniku u Dubašnici naredio da kaže svećenicima, kad budu pozvani neka dođu i pokažu svoje knjige, dok ostale knjige donesene na otok od nekih „zločestih” katolika neka ne čitaju. Tada je u Dubašnici bilo sa župnikom Jurjem Sabljicom deset, a u Poljicima tri svećenika.

U Omišlju od 11 svećenika i 3 žakna s višim redovima biskupu je prikazalo knjige – 9 svećenika (među njima se ne spominje župnik pop Antun Bozanić) i 1 klerik s višim redovima. Od popisanih svećenika – 7 ih je – uz misal i brevijar – prikazalo i druge knjige. Radi se o knjigama tiskanim u glagoljskoj tiskari u Senju te o katekizmu i krš-

---

38 Isto. – „Da Berbier (Bribir) furon portati tre libri in schiavo et un fu dato à me pre Barich Ghira, un al piovano, et un a me, io butai via il mio, et fra tanti preti non so chi l' tolesse”.

39 M. Bolonić, *Stoljetne*, 135–138.

40 Isto. – Andrija Volzimente bio je svećenik i notar u Omišlju.

41 Vj. Štefanić, *Knjige*, 25.

ćanskom nauku. Među njima dolazi na prvom mjestu: *Manipulus curatorum* ili samo *Manipolo*, koji odgovara *Naručniku plebanuševu* – tiskanom u Senju god. 1507. Ovaj priručnik pokazalo je pet omišaljčkih svećenika. Trojica su imala: *Transitus sancti Hieronimi*, tj. *Tranzit svetog Jerolima* koji je tiskan u senjskoj tiskari god. 1508. Zatim slijedi: *Miracula sanctae Mariae* ili *Miracoli della Madona*, što odgovara senjskoj knjizi *Mirakuli slavne deve Marie* (1507). Prikazala su je trojica svećenika. *Liber de confessione*, vjerojatno senjska knjiga *Spovid općena* (1496), *Doktrina* (Kršćanski nauk) od apostolskog vizitatora Augustina Valiera (1585) i *Katekizam* spominju se u zapisniku samo u jednom primjerku.

Slijedio je popis knjiga u *Dobrinju*. Od 18 svećenika i 5 viših klerika prikazalo je knjige 15 svećenika (župnik pop Ivan Jurešić ne nalazi se u popisu), 4 viša klerika i 1 žakan (klerik). I u ovom popisu uz *Doktrinu* (Kršćanski nauk) i *Katekizam* spominju se 4 knjige tiskane u glagoljaškoj tiskari u Senju i što je posebno zanimljivo – u popisu se spominju i dva primjerka: *Testamentum Novum* (Novi zavjet), što nigdje drugdje nije slučaj. Od senjskih glagoljskih knjiga spominju se: *Manipulus curatorum* ili *Manipolo*, tj. *Naručnik plebanušev* (4 puta); *Quadragesimale* i *Fra Robertum*, tj. senjski *Korizmenjak* (1508) – 3 puta; *Transitus sancti Hieronimi*, tj. *Tranzit svetoga Jerolima* (2 puta); *Quadrige pro confessione*, vjerojatno senjska *Spovid općena* (1 put). Među knjigama dobrinjskih svećenika vrlo dobro su zastupani *Katekizam* (17 komada) i *Doktrina* (7 puta) s rukopisima (manuscriptum).

U popisu knjiga dobrinjskih svećenika upada u oči jedinstven slučaj, da su dva svećenika (pop Ivan Franković i pop Juraj Mavrović) među ostalim knjigama pokazali i *Testamentum Novum*. Nastaje pitanje o kojem se zapravo izdanju radi. V. Štefanić drži da to „neće biti protestanski „Novi testamenti” štampani u Urachu god. 1562. i 1563., jer bi ih biskupi već bili i na prijašnjim vizitacijama zaplijenili, ili bi i na ovoj vizitaciji bilo u zapisniku štogod o njima konstatovano”.^{4 2}

Ne dijelim Štefanićevo mišljenje, već držim da se ovdje doista radi o Novom zavjetu tiskanom u Urachu (Tübingenu) god. 1562. i 1563. Na prošlim vizitacijama nije knjiga morala biti prikazana (koliko svećenika u ovoj vizitaciji nije prikazalo svoje knjige!) ili je kasnije dobavljena. A vizitator na pastirskom pohodu god. 1590. nije možda stvar dobro uočio. U to nas uvjerava i činjenica da u Vrbniku, naime, u knjižnici obitelji Vitezić (a kao vlasništvo župske crkve) postoji Sveto pismo tiskano u Tobinu (Tübingenu) god. 1562. i 1563. A u ovoj se knjizi čita zapis: „Šaljem Vam ove male knjižice ke sam zel (?) kad sam sal Doma. Da ste zdravi”. Druga dva zapisa govore jasno o kojim se knjigama radi. Prvi je zapis na koricama i glasi: „Ovo je knjiga mene popa Ivana Volarića od Vrbnika Sveto pismo štampano leta 1562 u Tobinu”, a drugi unutra: „Ovo su knjige mnogočasnoga popa Ivana Muženića”. Knjiga sadrži oba dijela, tj. Prvi i drugi del Novoga Testamenta (tiskan u Tubingi 1562–1563), tj. Prvi dio četiri Evanđelja i Djela apostolska (nema prvog poglavlja Matejeva evanđelja) i drugi dio poslanice i Otkrivenje sv. Ivana.

---

42 Isto, 27.

Neki misle da je prvi dio (Evangelje) pripadao vrbničkom glagoljašu popu Ivanu Volariću, a drugi (Epistole) dobrinjskom glagoljašu Ivanu Muženiću (ili Mužiniću). Već 9. studenoga 1565, spominje se u Vrbniku pre Zvane Volarić, detto ValiĆ. Isti se spominje i u kasnijim kanonskim vizitacijama god. 1578, 1585. i 1586.⁴³ Pop Ivan Volarić (pre Zvane Volarich) je prigodom biskupskog pohoda Ivana kneza a Turre u Vrbniku 15. svibnja 1590. prikazao misal i brevijar. Da li je Volarić već tada imao knjigu i pritajio je ili ju je kasnije dobio preko Muženića iz Dobrinja, ne možemo ustvrditi. Međutim, poznato je kako su kolale knjige među glagoljašima.

Kako je prije spomenuto, prigodom popisa knjiga god. 1590. u Dobrinju su dva svećenika (p. Ivan Franković i p. Juraj Mavrović) među ostalim knjigama prikazali također i Testamentum Novum. Kod istog popisa spominje se u Dobrinju subđakon Ivan Mužinić koji je pokazao biskupu brevijar i Katekizam; knjige su bile s njegovim imenom: ž. Ivan. muž. (glagoljaškim slovima). Kasnije se isti Ivan Mužinić spominje kao svećenik u Dobrinju god. 1600, 1617. i 1625. U Dobrinju je knjige dobio na način koji drugi način došao do knjige koja se nalazila u Dobrinju, a iz Dobrinja je tako mogla doći u Vrbnik. Iz svega toga zaključujem, da je knjiga došla u Vrbnik iz Dobrinja i da su knjige Novog zavjeta prikazane god. 1590. u Dobrinju zaista protestantsko izdanje Novog zavjeta tiskanog u Tübingenu 1562–1563.

Prema bilješkama nadenim među spisima pok. M. Polonija, kanonika-prepozita u Krku, a prema izjavi negdašnjeg knjižničara „Knjižnice obitelji Vitezić” u Vrbniku, u kojoj su se knjige čuvale kao „vlasništvo župne crkve”, popa Ivana Trinajstića od 8. veljače 1933. „biblija bila je zabačena u Desetincu (kuća seoskog kaptola u Vrbniku koja još i danas postoji kod župske crkve, o.p.). Vlasnik je njezin bio Volarić pop Ivan pok. Ivana...Sjegurno je išla ova knjiga na čitanje svećenstvu, te su se tako mnogi i potpisali”^{43 a}

U Vrbniku je od 40 svećenika i 6 viših klerika biskupu prikazalo knjige – njih 28 (ni župnika nema u popisu). Uz misale i brevijare, vrbnički su svećenici pokazali vizitatoru slijedeće knjige: 15 *Katekizama* i 1 *Doktrinu* (Kršćanski nauk) te 4 knjige senjske glagoljaške tiskare, tj. 8 primjeraka *Manipolo* ili *Manipolo curatorum* (senjski *Naučnik plebanušev*), 3 primjerka *Quadragesimale* (*Korizmenjak*) te po jedan primjerak *Tranzito di s.Hier(oni)mo* (*Tranzit svetoga Jerolima*) i *Libro di confessar* (*Spovid općena*). Od navedenih knjiga u Vrbniku se još čuva jedino *Tranzit sv. Jerolima*.

I napokon u Baškoj od 12 svećenika i 2 viša klerika – 8 ih je biskupu prikazalo svoje knjige. Među knjigama koje su pokazali, uz misal i brevijar, nalazile su se ove knjige: tri *Katekizma* i jedna *Doktrina* te dvije knjige senjske tiskare: *Manipolo – Naručnik plebanušev* (4 primjerka) i *Quadragesimale – Korizmenjak* (4 primjerka). Druga dva senjska izdanja, tj. *Tranzit svetoga Jerolima* i *Mirakuli slavne dive Marie – Miracoli della madonna* – u jednom primjerku navedeni su među knjigama župske crkve u Baškoj.⁴⁴

43 BAK, I.PP (za Vrbnik).

43 a) BAK, ostavština pok. M. Polonija.

44 BAK, I.PP (kan. vizi. 1590); M. Bolonić, *Stoljetne*, 102–106; 138–139; Vj. Štefanić, n.dj; A. Nazor, n.dj. i drugi.

Prema tome, krajem 16. stoljeća bilo je u četiri glagoljaške župe (Baška, Dobrinj, Omišalj i Vrbnik) na otoku Krku u vlasništvu svećenika i župske crkve u Baškoj oko 95 neliturgijskih tiskanih glagoljaških knjiga (ako se izuzme po koji katekizam za koji piše da je manuscriptum), i to:

Župe	Nar.	Koiz.	Trnz.	Mirak.	Spovid	NZ	Kat.	Doktr.
Omišalj	5	—	3	3	1	—	1	1
Dobrinj	4	3	2	—	1	2	17	8
Vrbnik	8	3	1	—	1	—	15	1
Baška	4	4	1	1	—	—	3	2
Ukupno	21	10	7	4	3	2	36	12

Prvih pet knjiga, u svemu 45 primjeraka, tiskane su u glagoljaškoj tiskari u Senju;⁴⁵ Novi Zavjet (u 2 primjerka) vjerojatno u Tübingenu (1562–1563), dok za Doktrine i Katekizme, ukoliko su tiskani, nemamo podataka, jedino što za Doktrinuu koju je prikazao omišaljski svećenik Nikola Maršić izričito piše, da je „Ill(ustrissi)mi et r(everendissi)mi Augustini Valerio iam in provincia Dalmatiae Visitatoris no(m)i(n)e suo signat(um) hoc signo p.M.Mar”. (pisano glagoljicom), tj. Augustina Valiera koji je god. 1579. kao apostolski vizitator bio u Dalmaciji. Knjiga je bila tiskana u Mlecima god. 1585. u hrvatskom prijevodu Marka Andriolića pod naslovom: Nauch catolizzascki od sfete vire...Knjižica je bila mala i imala je 20 listova.⁴⁶ Možda je koji od katekizama bio tiskan u Urachu (Tübingen) god. 1561. Takav je postojao u Vrbniku, kako smo prije vidjeli, (1565) u vlasništvu popa Petra Harbića: „Io ho un libro...e un catechismo venuto di Allemagna in carattere schiavo...” Takve knjige tiskane „in Allemagna” imali su i drugi. A vizitator vjerojatno nije na to skrenuo pažnju, kao ni na prikazani Novi zavjet u Dobrinju. Od neliturgijskih knjiga tiskare biskupa Š. Kožičića na Rijeci ne spominje se nijedna na Krku.⁴⁷

Od navedenih tiskanih glagoljaških knjiga do danas su sačuvane na otoku Krku samo slijedeće: *Tranzit sv. Jerolima* u dva primjerka (Vrbnik i Košljun); *Spovid općena* (iz Glavotoka, a čuva se u Zagrebu) te *Novi zavjet* (dva dijela) koji se čuva u Vrbniku.

45 Ovima treba pribrojiti i knjigu „Spovid obćena” (1496) koja se sada čuva u arhivu Provincijalata franjevaca trećoredaca u Zagrebu, a koja je vlasništvo samostana sv. Marije u Glavotoku.

46 BAK, I.PP.(1590) i Vj. Štefanić, n.dj, 29.

47 Vidi bilj. 43 a)

II.

TISKANJE GLAGOLJAŠKIH KNJIGA POSLIJE TRIDENTSKOG SABORA

1. — Nakon zlatnog doba staroslavenskog bogoslužja (15–16. st) kad je u nepunih osamdeset godina (1483–1561) tiskano više izdanja glagoljaškog misala i brevijara i drugih glagoljaških knjiga, poslije Tridentskog sabora nastao je dugi zastoj. Trebalo je čekati punih 70 godina do prvog izdanja uz odobrenje Svete Stolice Levakovićeve misala (1631).^{4 8}

Prema odredbama Tridentskog sabora bila je onemogućena svaka privatna inicijativa u izdavanju crkvenoliturgijskih knjiga. K tome sve su se liturgijske knjige morale reformirati. Naime bulom *Quod a nobis* od 9. srpnja 1568. papa Pavao V. izdao je jedinstven Brevijar reformiran prema načelima istog sabora i ukinuo sve dotadašnje osim onih koji su stari više od 200 godina. Isto je učinio i za Misal — izdan bulom *Quo primum* od 14. srpnja 1570. Prema istim bulama potvrđeno je posebno pravo staroslavenskog bogoslužja koje je već preko 200 godina imalo svoj misal i brevijar.^{4 9}

U smislu odluke Tridentskog sabora trebalo je prije svega uskladiti glagoljaške liturgijske knjige s novim reformiranim misalom i brevijarom. Tako je već za pape Grgura XIII. (1580–1590) bilo naređeno zadarskom kanoniku i hrvatskom piscu Šimunu Budiniću da pregleda, popravi i preuredi glagoljaške liturgijske knjige.^{5 0} Međutim, od svega toga nije bilo ništa tako da omišaljski župnik pop Antun Bozanić, na pitanje o moljenju oficija, odgovara biskupu god. 1591.: „Se dice li officij secondo le rubriche del breviario vecchio, perche doppo il con(cilio) di Trento non habbiamo accomodato l'off(ici)o”.^{5 1}

Potreba za novim glagoljaškim misalom i brevijarom sve se više osjećala. God. 1607. sam se papinski nuncij u Veneciji Belinger Gessi, riminski biskup, lično zauzeo za stvar te izvješćuje kardinala državnog tajnika pape Pavla V. o velikoj potrebi izdanja prepravljene misala i brevijara za popove glagoljaše.^{5 2} Stoga se nuncij Gessi, po želji Sv. Oca da piše zainteresiranim biskupima, obraća među ostalima i krčkom biskupu Ivanu a Turre pismom od 31. siječnja 1609. U pismu moli biskupa neka poradi da njegovo glagoljaško svećenstvo unaprijed plati dio novca za nove misale i brevijare koji bi se trebali tiskati. Novac neka se sakupi u biskupskoj kancelariji ili drukčije i po povjerljivoj osobi dostavi trgovcu Bartolomeju del Calice u Mlecima. Od toga će se novca

48 J. Fućak, Šest stoljeća hrvatskoga lekcionara u sklopu jedanaest stoljeća hrvatskoga glagoljštva, Zagreb 1975, 110; Vj. Štefanić, Nikola Brozić, 25.

49 L. Jelić, Fontes historici liturgiae glagolitico-romanae a XIII ad XIX saeculum, Veglæ 1906, XVI, 119 i 123; J. Fućak, n.dj, 65, Vj. Štefanić n.dj, 25–26.

50 S. Ivančić, n.dj, 137.

51 BAK, I.PP.

52 S. Ivančić, n.dj, 137–141 i Prilog B,V, str. 166 — „...ho inteso, che veramente in tutta la Dalmazia è gran bisogno di tali libri perchè non vi se ne trovano più, se non pochi antichissimi, e diversi in molte cose dal rito Romano...”. U prilogu B. Ivančić donosi 19 pisama (1607–1610) u vezi s tiskanjem novih glagoljskih liturgijskih knjiga; uspor. i M. Bolonić, Krčki, 282.

poslije plaćati tiskanje knjiga – prema potrebi. U pismu se kaže, da svaki svećenik u tu svrhu uplati barem dva dukata. U Dalmaciju će biti poslan kapucin fra Jeronim koji će po Uskrsu obilaziti biskupe i sakupiti novac. Nuncij Gessi piše biskupu Ivanu a Turre ponovno 1. ožujka 1609. i obavještava ga da se tiskanje glagoljaškog misala i brevijara (in lingua Illirica) prepustilo Zboru sv. Oficija.⁵³

U izvorima krčke biskupije nema spomena o kapucinu Jeronimu te se može zaključiti da on i nije bio po tom poslu u Krku. Sakupljeni novac bio je predan nekom Petru Ferri u Krku koji ga je prosljedio određenoj osobi u Mlecima.

Krčki biskup Ivan a Turre povjerio je skrb za skupljanje pretplatnika i odgovarajućeg iznosa za tisak novog misala i brevijara biskupijskom vicekancelaru Marinu Cvitoviću (Florio), kako se razabire iz sačuvanog spisa: „...ho ricevuto...de commissione da Monsr Illmo et R.mo questo Vescovo di Veglia...” O tome nam je sačuvana dokumentacija iz god. 1609. koju ovdje donosimo.

Prema sačuvanom spisu, datiranom travanj–svibanj 1609, Marin Cvitović izjavljuje da je „...ricevuto dalli R.^{di} Cleri de questa Isola per conto delli Messali e Breviarj novi che si devono stanpare in Idioma Illirico:

Dal R. Clero di Besca lire cento sessanta otto havuti in più volte da più R. Sacerdoti come per la mia ricevuta fattagli appare	L 168 s –
Dal R. Clero di Verbenico come per la mia ricevuta fattagli Trecento novantasei.	L 396 s –
Dal R. Clero di Dobrigno come per la mia ricevuta fattagli Lire Duicento sessanta quattro	L 264 s –
Dal R. Clero di Castelmuschio (Omišalj) come per la mia ricevuta fattagli Lire cento e otto.	L 108 s –
Dal R. Clero di Dobasnizza come per la ricevuta fattagli Lire sessanta	L 60 s –
Dal R. Clero di Poljica, come per la ricevuta fattagli Lire settantauno e s.8	L 71 s 8
Summa in tutto.	L 1067 s 8

Come si vede per le sodette sei partite devo dare Io Marino Florio sodetto Lire Mille sessantasette s.8 havute come di sopra”.⁵⁴

Iz ovoga slijedi da se u šest glagoljaških župa krčke biskupije svećenstvo pretplatilo na novi glagoljaški misal i brevijar i unaprijed uplatilo po L 12–89 parova knjiga. Pretplatnici su po župama (kaptolima) bili raspoređeni ovako: Baška 14 pari, Vrbnik 33, Dobrinj 22, Omišalj 9, Dubašnica 5 i Poljica 6. Prema izjavi M. Cvitovića od 25. svibnja 1609. ovima treba pribrojiti: popa Bartula Papića iz Baške, popa Mateja Pinezića i popa Jurja Nenadića iz Poljica koji su isto tako na račun knjiga uplatili svaki po L 12. Prema tome, krčka se biskupija pretplatila na 92 para novih glagoljaških liturgijskih knjiga i za tu svrhu uplatila L 1103 s.8. Prema istoj izjavi M. Cvitović navedeni iznos

53 S. Ivančić, n.dj, Prilozi 166–170.

54 BAK, II. Akta biskupa Ivana kneza Turijana.

„...remesse a Venetia di commisione de Mons. Ill.mo et R.mo Vescovo de Rimini al presente Nuntio appresso sua Ser(enita) data con sue lettere di... et di ordine di questo Ill.mo et R.mo Vesc.^o di Veglia al molto Mag.^{co} sig.^{re} Bartholomeo del Calice delli Mag.^{ci} Rocco e Bartholomeo Signori Mercanti in Calle delle Rasse al leon d'oro per lettere de M.^s Pietro Ferri de ducati 172 s 4 corr.^{ti} de L 6 e s 4 predetto (?)...”⁵⁵

Interes krčkih glagoljaša za nove misale i brevijare bio je veoma velik. Pretplata na preko 90 parova knjiga predstavlja za malenu krčku biskupiju (šest glagoljaških župa) doista rekordno zanimanje. Imajući na pameti da je god. 1591. i 1603. bilo na Krku 89 popova glagoljaša, ako se tome dodaju i potrebe crkava, slijedi da su se skoro svi krčki popovi glagoljaši pretplatili na knjige.

Do izdavanja novog misala i brevijara, međutim, nije došlo. U vezi s time piše M. Polonijo: „Odaziv je bio vrlo dobar (misli na krčku biskupiju, op. M.B.), no iz drugih je biskupija odaziv bio tako slab, da se zbog nestašice novčanih sredstava morao sav posao odgoditi na bolja vremena”.⁵⁶ Stoga je M. Cvitović zainteresiranim klericima, na namire pisane glagoljaškim slovima, a koje su se do danas sačuvale u biskupskom arhivu, vratio uplaćene pretplate za knjige. Prokuratoru seoskog kaptola u Dobrinju popu Ivanu Grškoviću vratio je 4. lipnja 1611. uplaćeni iznos kako nam svjedoči sačuvana potvrda koja glasi: „1611. na 4. juna ispovidam ja pop Ivan Grašković prokurator p.klera od Dobrinja, da sam prijal od m(ise)r Marina Cvitovića suprotiva rečene L 264 ke su bile date za nove misale i breviale. (Ja pop Ivan Garšković) potvrđujem kako zgora”. Isto tako poljički plovnik pop Matij Žgaljić svjedoči, da je „... od poštovanoga popa Marija Hovracija po zapovidi p.G(ospodin)na Biskupa” primio uplaćenih L 71 s 8. Takvih je potvrda više. Tako je „miser Marin Cvitović kancelir od biskupije” vratio uplaćeni novac „za štampu od knjig” popu Bartulu Papiću iz Baške L 12; baščanskom plovniku L 12; plovniku Šabalji iz Dubašnice L 20; popu Matiju Pineziću L 12; popu Jurju Nenadiću L 11 s 12; popu Matiji Furentinu iz Vrbnika L 51...itd.”⁵⁷

2. – Nakon duljeg zastoja, pitanje tiskanja glagoljaških liturgijskih knjiga ponovno će se pokrenuti osnivanjem Zbora za širenje vjere (Congregatio de propaganda fide) god. 1622. Njoj je sada bila povjerena skrb za objavljivanje liturgijskih glagoljaških knjiga. S time u vezi nastali su i prateći problemi – financijske i druge naravi, kako ćemo vidjeti iz daljnjeg izlaganja. Trebalo je prije svega urediti pitanje tiskare i glagoljaških slova. Na poticaj o. Franje Glavinića, franjevačkog provincijala na Trsatu, dopustio je njemački car Ferdinand II. (1619–1637) da se tipografski materijal konfiscirane hrvatske protestantske tiskare u Urachu (kod Tübingena) iz Graza prenese na Rijeku i ondje iskoristi za izdavanje novih liturgijskih knjiga na hrvatskom jeziku. Međutim, iste godine osnovana je u Rimu kao zasebna ustanova Propagandina tiskara „Typo-

55 Isto.

56 M. Polonijo, Prvi uzmak glagoljice u krčkoj biskupiji, Radovi Staroslavenskog instituta 2, Zagreb 1955, 201.

57 BAK, II. Akta Ivana Turijana; Vj. Štefanić, Interesovanje krčkih glagoljaša za izdavanje glagoljskih knjiga god. 1609., Nastavni vjesnik, knj. XLI, veljača–ožujak 1932/33, sv.6–7, Zagreb 1933, str. 201–204; Stj. Ivančić, n.dj, 141; M. Polonijo, n.dj, 201.

graphia polyglotta s. Congregations de propaganda fide” i sav taj materijal bio je prebačen u Rim. U njoj će se tiskati sva slijedeća službena liturgijska izdanja glagoljaškim slovima.⁵⁸

I sada nastade drugo vrlo važno pitanje, tj. kojim slovima tiskati liturgijske knjige za Slavene. Sveta Stolica je naime htjela da te knjige mogu upotrebljavati ne samo Hrvati, već i drugi južni Slaveni, te je pokrenuto pitanje zajedničkog pisma za ta izdanja. Ali opet u vezi s time iskrasne i pitanje novčanih sredstava za tiskanje knjiga kao i pitanje raspačavanja knjiga, i to ne samo misala i brevijara, već i katekizama koji su tako nužni glagoljašima. U tom smislu zadarski nadbiskup Oktavijan Garzadoro daje u zadatak dalmatinskim biskupima, među njima i krčkom, osorskom i rapskom, da ispitaju način raspačavanja knjiga.⁵⁹

Nas ovdje posebno zanimaju odgovori biskupa: krčkog, osorskog i rapskog. Krčki biskup Alojzije Lippomano na pitanje odgovara pismom od 16. ožujka 1627, kako se nada da Zbor za širenje vjere neće samo ostati sklon tome pothvatu, već da će ga i izvesti, jer smatra da je to za njegove glagoljaše „djelo prijeko potrebno”. Što se pak prodaje tiče on se nada da će stvar uspjeti „massime in questa mia Dicesi”, jer njegovi svećenici „tutti gli Illirici” posebno osjećaju potrebu za katekizmom.⁶⁰

Osorski biskup Oktavijan Garzadoro pismom od 27. ožujka 1627. odgovara da će od svake knjige rasprodati 25–30 komada. Drži, pak, da je katekizam „jako koristan i nužno potreban” glagoljaškim župama.⁶¹

Rapski biskup benediktinac Teodor Georgii u pismu od 15. ožujka 1627. piše da ima samo jednu hrvatsku župu – Novalju na Pagu s trojicom svećenika. U njegovoj je biskupiji (u Rabu) i samostan franjevac trećoredaca glagoljaša kojih s klericima ima 6–8. Premda ih je tako malo, biskup misli da je djelo potrebno i dostojno Crkve.⁶²

Zadarski nadbiskup Oktavijan Garzadoro pismom od 22. lipnja 1627. ponovno se obraća biskupima molbom da ga obavijeste kojim bi se pismom (slovima) tiskale nove liturgijske knjige (glagoljicom, ćirilicom ili bosančicom). O tom drugom pitanju krčki biskup Lippomano u pismu od 7. srpnja 1627. uopće ne raspravlja što bi bilo bolje ili zgodnije, već odlučno izjavljuje da se bogoslužne knjige tiskane ćirilicom neće moći koristiti u njegovoj biskupiji, jer se nikada nije upotrebljavala. On je u svakom slučaju za glagoljicu.⁶³

Osorski biskup Oktavijan Garzadoro odgovara pismom od 29. lipnja 1627. On predlaže da se časoslov i misal tiskaju ćirilicom, „jer je općenitija i ne rabi se samo u Dal-

---

58 Vidi bilj. 34; usp. J. Fućak, n.dj, 111.

59 Usp. J. Jurić, Pokušaj „Zbora za širenje vjere” god. 1627. da kod južnih Slavena uvede zajedničko pismo, *Croatia sacra* 8, 1934, 143–174.

60 Isto, 146, 161.

61 Isto, 146, 161–162.

62 Isto, 146, 160–161.

63 Isto, 150, 167.

maciji, nego i u Bugarskoj, Grčkoj i drugim pokrajinama.⁶⁴ A rapski biskup Teodor misli (pismo od 7. srpnja 1627), da bi trebalo knjige tiskati i ćirilicom i glagoljicom. Ćirilicom „jer je općenitija”, a glagoljicom jer se ne može dopustiti da stariji svećenici ponovno uče azbuku. S time se slažu i oci trećoreci sv. Franje u Rabu.⁶⁵ Sv. Stolica se napokon odlučuje za glagoljicu.⁶⁶

3. – I napokon, nakon tolikih raspravljanja, priprema i dugog iščekivanja, u izdanju Kongregacije de propaganda fide (Sbor ot razmnoženija very), a po zapovijedi pape Urbana VIII., god. 1631. ugleda svjetlo dana „*Missale romanum slavonico idiomate – Misal rimskij va ezik slovenskij*”. Tiskan je glagoljaškim slovima u tiskari Propagande „Stamperia poliglotta della S. Congregazione di Propaganda Fide – Tiskarnica Svete Skupštini od razmnoženija veri”, koja će kao samostalno tijelo postojati do god. 1909. Misal je priredio za tisak franjevac o. *Rafael Levaković* koji je iz više razloga, praktičnih, ekumenskih, a i političkih, uveo u staroslavensko bogoslužje rusku recenziju. U njemu je po prvi put u glagoljaškoj praksi unesena i notacija za pjevanje, ali po gregorijanskom uzoru.⁶⁷

Prema relaciji krčkog biskupa Alojzija Lippomana Sv. Stolici god. 1633. krčki glagoljaši još se nisu služili novim misalom, već starim glagoljaškim časoslovom i starim misalom „licet novissimos habent”. A u drugoj svojoj relaciji god. 1636. biskup izvješćuje Sv. Stolicu, da svećenici „celebrant cum Missali nuperime ex Decreto haec Sanctae Congregationis de propaganda impresso eodem idiomate (sc. Illirico, n. M. B.)...” Međutim, i u jednoj i u drugoj relaciji biskup Lippomano piše kako njegovi glagoljaši „ubique ardentissime eiusdem Breviarii aliorumque librorum novam impressionem expectant...” i kako „Breviarium cum plures eorum carent et...” Prema njegovim relacijama bilo je u krčkoj biskupiji (o. Krk) popova glagoljaša: 1628. godine – 82 i 39 žakana; 1633. godine – isto, 1636. godine – 91 svećenik.⁶⁸

4. – Prije nego donesemo podatke o sačuvanim postridentinskim tiskanim glagoljaškim knjigama u krčkoj biskupiji, navest ćemo ovdje i druga izdanja staroslavenskih misala, tj. do Parčićeva izdanja o kojem ćemo posebno govoriti, kao i časoslova. Sva su ta izdanja bila tiskana troškom Sv. Zbora za širenje vjere – i u njegovoj tiskari u Rimu.

Levakovićev misal (1631) slijedit će onaj od god. 1706. Za tisak ga je priredio Splitsanin *Ivan Paštrić*, kanonik sv. Jeronima u Rimu. „Ovaj Misal preuređen po Paštriću ne bi bio drugo nego novo izdanje Misala tiskana god. 1631.”⁶⁹ kojemu je isti dodao na kraju nekoliko misa za novije svece. Izašao je i pod istim naslovom: „*Missale ro-*

---

64 Isto, 149, 165.

65 Isto, 150, 166.

66 Isto, 172–174.

67 A. Nazor, n.dj, 74, 76; J. Fućak, n.dj, 122; Stj. Ivančić, n.dj, 141; M. Bolonić, Krčki, 282.

68 VA, relacije biskupa Alojzija Lippomana.

69 S. Ivančić, n.dj, 141.

manum slavonico idiomate – Misal rimskij va ezik slovenskij, Romae, Propaganda 1706.”⁷⁰

Godine 1741. pod naslovom „*Missale romanum slavonico idiomate – Misal’ rimskij slavenskim ezikom*” izlazi isto troškom Propagande misal što ga je priredio Splitsanin *Matij Karaman* (kasniji osorski biskup – /1742–1745/ i zatim nadbiskup u Zadru), uz pomoć osorskog arhidakona Mateja Savića. Ovaj ga je još više rusificirao. A god. 1787. tiskane su „povelieniem sv. Sboru ot razmnoženia veri” mise koje su u misalu nedostajale.⁷¹

Uz ove glagoljaške misale, spomenimo još i izdanja malih misalića „*Mise za umervšie samo iz misala rimskago*”. Svi su oni tiskani u tiskari Propagande i na njezin trošak. To je Paštrićev od god. 1707. i napokon „*Mise za umrvšie samo iz misala rimskoga* izvađene, Rim, Propaganda fide 1767. koji je za tisak priredio franjevac-trećoredac *o. Antun Juranić*, rodnom iz Baške.⁷²

5. – I napokon nešto o tiskanim glagoljaškim *časoslovima* (brevijarima). Dugo je trebalo čekati na tiskanje glagoljaškog reformiranog časoslova. Prije smo vidjeli, kako krčki biskup Alojzije Lippomano (1633. i 1636) izvješćuje Sv. Stolicu kako njegovi popovi glagoljaši vruće („ardentissime”) očekuju novo izdanje časoslova i kako su već mnogi bez njega.⁷³ Tako je bilo i u drugim glagoljaškim biskupijama (npr. u osorskoj).⁷⁴ Napokon god. 1648, nakon mnogih teškoća i diskusija o jeziku i ortografiji, po zapovijedi pape Inocencija X, a o trošku Propagande i u njezinoj tiskari, izlazi toliko očekivani reformirani glagoljaški časoslov: „*Breviarium romanum slavonico idiomate – Časoslov rimski slavinskim’ ezikom*”, Romae 1648. Za tisak ga je priredio isto *o. R. Levaković*. Jezik je isto tako obilno rusificiran. U vezi s time Levaković se svećenstvu ispričava ovim riječima: „Az’ sotvorih’ eko povel’ eno mi bist’...”⁷⁵

Novo izdanje glagoljaškog časoslova, izašlo pod naslovom „*Breviarium romanum slavonico idiomate – Časoslov’ rimskii slavinskim’ ezikom*”, Romae, Propaganda 1688”, priredio je *Ivan Paštrić*, profesor dogmatike u Kolegiju Propagande u Rimu. To je zapravo drugo izdanje Levakovićeve brevijara uz dodatak nekih novijih svetaca.⁷⁶

I napokon god. 1791. u tiskari i troškom Propagande u Rimu (Typis, et impressis S. Congregationis de Propaganda Fide) izlazi novo (treće), i posljednje, izdanje glagoljaškog časoslova pod naslovom: *Breviarium romanum slavonico idiomate – Časo-*

70 Usp. A. Nazor, n.dj, 77; J. Fućak, n.dj, 113; M. Bolonić, n.dj, 282.

71 Usp. isto; isti, 78; isti, 212; isto. Za M. Karamana vidi: Status (KRK) 1901. i Šematizam Katoličke Crkve u Jugoslaviji, Zagreb 1975.

72 Antun Juranić rođen je u Baškoj na otoku Krku 1719. godine. Bio je redovnik franjevac trećoredac. Pet puta je bio izabran za Redodržavnika (provincijala). Dobar poznavalac crkvenoslavenskog jezika. Izdao nekoliko stvari. Umro u samostanu u Rabu 17. prosinca 1799. V.S. Ivančić, n.dj, 184–187, 85–91.

73 Vidi bilj. 68

74 Vidi kasnije bilj. 93

75 Usp. A. Nazor, n.dj, 76; S. Ivančić, 141; J. Fućak, n.dj, 112; M. Bolonić, n.dj, 282.

76 A. Nazor, n.dj, 77; S. Ivančić, isto; J. Fućak, isto; M. Bolonić, 282.

slov' rimskij slavenskim' ezikom..., Rim 1791. Priredio ga je za tisak Rabljanin *Ivan Petar Gocinić* (Galzigna), kasnije rapski biskup, uz pomoć franjevca-trećoreca o. Antuna Juranića, Bašćanina. Iste godine izdan je i Dodatak oficija za pojedine glagoljaške krajeve – pod naslovom: *Officia/ sanctorum slavonico idiomate/ recitanda de praecepto / ex indulto apostolico / in aliquibus locis. – Čini svetyh / slovenskim' ezykom' / glagolemyh' pod zapovediju / izvolenim' apostolskim' / V' nekih mesteh'.* / Romae 1791.⁷⁷

U tiskari Propagande za širenje vjere u Rimu bila su, uz ove strogo liturgijske knjige (misal i časoslov), tiskana još neka druga izdanja za popove glagoljaše, ali o njima ćemo reći kasnije koju riječ.

6. – Nakon iznesenog o izdanjima tiskanih glagoljaških liturgijskih knjiga (misala i časoslova) u tiskari Propagande, navest ćemo koliko je takvih knjiga još uvijek sačuvano na otoku Krku, tj. u staroj krčkoj biskupiji. Iskaz tih izdanja, u kojima su uključena i četiri franjevačka samostana na Krku, tj. onaj u Košljunu i tri trećoredska samostana (Glavotok, Krk i Porat), donosimo na temelju inventara pojedinih župa, odnosno crkvi na teritoriju tih župa, kao i primljenih podataka od župskih ureda na Krku, odnosno uprava spomenutih samostana. Podaci su aproksimativni jer je kod nekih starijih izdanja zbog nepotpunosti ili trošnosti teško ustanoviti o kojim se zapravo izdanjima radi. Prema ovom iskazu vidi se, da je sačuvan razmjerno lijep broj starijih glagoljaških liturgijskih izdanja, ali nažalost mnogi od njih su dosta trošni te bi bilo potrebno poduzeti nešto, da se sačuva i spasi što se spasiti dade. Na Krku je u svemu sačuvano 198 primjeraka glagoljaških liturgijskih knjiga tiskanih do konca 18. stoljeća, od kojih su neki nepotpuni i trošni.⁷⁸

Sačuvano je 198 primjeraka knjiga, i to 94 misala, 30 mrtvačkih misalića i 74 časoslova. Prema godini izdanja misali su ovako raspoređeni: Levakovićevi (1631) – 36 komada; Paštrićevi (1706) – 19; Karamanovi (1741) – 39. Mrtvački glagoljaški misalići su: 9 primjeraka iz god. 1707. i 21 iz god. 1767. I sačuvani časoslovi pripadaju svim izdanjima: 25 Levakovićevih iz god. 1648.; 26 Paštrićevih (Levakovićevih) iz god. 1688. te 59 Cocinićevih iz god. 1791. Ovima treba dodati još 7 Dodataka Časoslovu iz god. 1791, tj. staroslavenski oficiji svetaca za pojedina mjesta. Za malenu krčku biskupiju doista vrlo lijep broj. Ovdje treba naglasiti, da se najviše sačuvanih otisaka čuva u arhivima spomenutih samostana, zatim u starim kaptolskim župama: Baška, Dobrinj, Vrbnik, Omišalj, Dubašnica i Poljica te u novijim župama: Kornić, Linardići, Punat...⁷⁹

Prije nego rećemo nešto više o sačuvanim glagoljaškim knjigama na Cresu, Lošinju i okolnim mjestima, tj. u bivšoj osorskoj biskupiji, koja je god. 1828. pripojena krčkoj

77 A. Nazor, n.dj, 80.; S. Ivančić, n.dj, 141.

78 BAK, Inventari župskih crkava i kapela na području krčke biskupije i izvještaji župskih ureda i samostana, na čemu i ovdje svima najljepše zahvaljujem.

79 Za zadarsku nadbiskupiju usporedi V. Cvitanović, n.dj. Na području iste sačuvano je 30 komada misala iz god. 1631; komada 20 iz god. 1706; te preko 110 primjeraka misala iz god. 1741. God. 1627. bile su u zadarskoj nadbiskupiji 34 crkve (sa samostanima) u kojima se obavljalo staroslavensko bogoslužje, dok u krčkoj 8 (6 župa i 2 samostana, /usp. J. Jurić, n.dj, 158/.

biskupiji, spomenimo još da su na području bivše rapske biskupije (1828. sjedinjena s krčkom) sačuvana samo dva starija glagoljaška misala i to: Levakovićev (1631) u Loparu na Rabu te Paštrićev (1706) u Novalji na Pagu. Za bolje razumijevanje stvari moramo ovdje napomenuti da su sadašnje župe: Barbat, Banjol, Mundanije, Kampur i Supetarska Draga na Rabu te župa Lun na Pagu bile do polovice 18. stoljeća providirane od stolnog kaptola u Rabu koji se služio latinskim jezikom u bogoslužju. Naprotiv, župa Lopar, koja je isto na početku spadala pod upravu kaptola u Rabu, zbog veće udaljenosti od Raba imala je već ranije svoga kapelana (već u 16. st.) i već god. 1717. kapelanija je podignuta na samostalnu župu.⁸⁰ Sudeći po sačuvanom primjerku Levakovićeva misala iz goč. 1631. može se zaključiti, da je kapelanija, a kasnije župa Lopar, bila glagoljaška, premda rapski biskup benediktinac Teodor Georgii u svojem pismu od 15. ožujka 1627. govori o samo jednoj glagoljaškoj župi u svojoj biskupiji – u Novalji na Pagu.⁸¹ Međutim, u toj staroj glagoljaškoj župi sačuvana je samo jedna starija glagoljaška knjiga, tj. Paštrićev misal iz god. 1706. (u osrednjem stanju).⁸²

7. – A sada nešto o glagoljaškim liturgijskim knjigama na otocima Cresu i Lošinju te okolnim (Susak, Unije, Ilovik), tj. u bivšoj osorskoj biskupiji koja je bulom „Locum beati Petri” Lava XII. god. 1828. ujedinjena s krčkom biskupijom. Podatke nalazimo u pastirskim pohodima osorskih biskupa,⁸³ a osobito je važna vizitacija koju je god. 1647. obavio apostolski vikar Valerije Ponte.⁸⁴

Da bi dobio stvarno znanje o biskupiji i kleru, naredbom od 25. siječnja 1647. Ponte poziva vanjski kler „ad effectum eos personaliter visitandi” da dođu u Cres.⁸⁵ Tom prigodom trebali su pokazati (dovrano mostrar...: „*Il Messale Illirico-reformato, il Breviario il Ritual Romano Illirico la Dottrina Christiana*”).⁸⁶ Biskup dakle traži od svećenika da mu prikažu obnovljeni glagoljaški misal (Levaković 1631), časoslov (reformirani izašao tek god. 1648), obrednik na hrvatskom jeziku (Kašićev od god. 1640) i Kršćanski nauk na hrvatskom. Rezultat te vizitacije bio je slijedeći: tridesetčetiri svećenika iz 16 dušobrižničkih postaja pokazali su, odnosno, dali izjavu o stanju glagoljaških obrednih knjiga u osorskoj biskupiji. Prema zapisniku te vizitacije bilo je god. 1647. u osorskoj biskupiji registrirano:

80 Usp. Status (Krk) 1935. (Lopar).

81 J. Jurić, n.dj, 161.

82 Usp. Izvještaj župskog ureda od 3. veljače 1979.

83 Arhiv bivše osorske biskupije nalazi se kod Biskupskog ordinarijata u Krku. Za našu je stvar posebno važna vizitacija koju je god. 1647. obavio apostolski vikar Valerije Ponte. Usp. i J. Vajs, *Memoria liturgiae slavicae in dioecesi Auxerensi, Veglae (Krk) 1906*, 4–100.

84 *Visitatio personalis et localis foranea ac decreta a Reverendissimo Vicario Apostolico constituta*. Usp. i Vj. Štefanić–L. Košuta, *Arhiv bivše osorske biskupije*, *Starine* 43, Zagreb 1951.

85 Osorski su biskupi u većini boravili u Cresu.

86 Riječ je također o Doktrini –Kršćanskom nauku– pisanoj „in lingua et carattere Illirico”. Naime, osorski biskup Oktavijo Garzadoro piše 27. ožujka 1627. zadarskom nadbiskupu Oktavijanu Garzadoru o tiskanju misala, časoslova i katekizma „in lingua et carattere Illirico”. U vezi katekizma piše: „Et quanto all’opera del Cathéchismo uiene stimata molto utile et necessaria in queste Chiese...”, U drugom pak pismu od 29. lipnja 1627. isti biskup obavještava zadarskog nadbiskupa, da je primio „...un plico con Cento dottrine Christiane in lingua Illirica quali faro dispensar per questa Diocese et Monasterij...saranno fructuose”. (usp. J. Jurić, n.dj, 161–162, 165).

30 glagoljskih (Ilirskih) misala (samo je u jednom slučaju označeno da je riječ o reformiranom misalu);

32 časoslova, svi dakako nereformirani (prema tome dva svećenika nisu prikazali brevijar);

18 Kršćanskih nauka (Doctrina christiana; uz većinu ovih stoji oznaka „Illirica”);

4 obrednika (Ritual Romano Illirico; neki su upotrebljavali i rukopisne);

3 Šćaveta (Evangelistarium illiricum).

U vezi s ovim popisom glagoljaških knjiga vizitator Valerije Ponte izdao je svoja „Decreta tam communia quam specialia pro Clero et Ecclesiis foraneis Auxeren...” Ovdje donosimo one odredbe koje su za našu stvar od osobite važnosti. Tako vizitator određuje da nijedan svećenik ne smije u služenju mise više upotrebljavati *stari misal*, nereformirani. „Niun delli Sacerdoti possi celebrare Messa nelli Messali antichi sotto pena di ducati dieci per ogni trasgressione, oltre la pena che incorera statuita dalla Bolla posta nel principio del Messale riformato illirico...” Što zapravo znači ovako teška i dvostruka kazna za slučaj upotrebe starog misala kod služenja mise? Da li osorski glagoljaši nisu imali reformirani glagoljski misal iz god. 1631. ili su, barem oni stariji, bili naviknuti na starije (nereformirano) izdanje te su se radije s njime služili, ili zbog neimaštine nisu nabavili novi misal. Iz dokumenata to nije razvidno. Navodimo ovdje i drugo upozorenje iz naredbe osorskim glagoljašima, a odnosi se isto na reformirani glagoljaški misal. To upozorenje glasi: „Il Confiteor che li deti sacerdoti illirici dicono nell' ingresso alla Messa doura esser per apunto come sta nel Messale riformato illirico senza aggiungervi cosa alcuna sotto pena d'esser sospesi dalla Messa per tre Messi”. Dodajmo ovdje i jednu kasniju naredbu u pitanju glagoljaškog misala. Biskup Nikola Dražić uočivši prigodom svoje vizitacije god. 1726. „alcuni abusi universalmente praticati dalli Curati in particolare dall' Illirici”, naređuje „Che niun *Sacerdote Illirico* possa celebrar la Messa con il Messale Latino senza Nra o del Nro Vic. Gnale licenza in scritto tanto; ma debba sotto pena di sospensione ipso facto a Noi o Sudo. Nro. Vico. Gl. riservata, servirsi del proprio stampato in Roma con caratteri Illirici”.⁸⁷

Budući da se u naredbi nigdje ne govori o nabavljanju novog glagoljaškog misala, kao što je to slučaj za hrvatski obrednik koji „svećenici hrvatskog jezika, posebno oni u dušobrižništvu ili ako su ispovjednici, moraju u roku od 3 mjeseca priskrbiti isti (tj. Ritual Romano riformato) Obrednik preveden na hrvatski (Rituale tradotto in illirico)...” i ako ne poznaju latinska slova (kojima je obrednik bio tiskan) moraju formule propisane za dijeljenje sakramenata „si faranno trascriver in caratteri illirici d(et)ti *Popovizza...*”, moglo bi se zaključiti da su se osorski glagoljaši teško privikavali na novi – reformirani misal koji je imao stanovite razlike i u rubrikama i u tekstu.

To se daje zaključiti i iz onog dijela iste naredbe koji se odnosi na moljenje časoslova koji moraju akomodirati propisima kalendara reformiranog misala, i to pod prijetnjom

---

87 Usp. J. Vajs, n.dj, 46.

kazne neudovoljavanja dužnosti ukoliko bi postupili drukčije, tj. prema starom časoslovu jer novi još nije tiskan. Evo te odluke u cijelosti: „Li Sacerdoti et altri obligati alla recitatione dell' offio divino che sono *dell'idioma illirico* douran quello quotidian(en)te dire secondo uiene prescritto del Calendario del Messale riformato et ciò fino che escano alle stampe li *Breviarii illirici riformati* (tiskan je god. 1648., o. p.), avvertendo che se sotto altro rito o d'altro santo recitassero l'offitio senza giusta causa non sodisfano al obligo loro, et in oltre saranno nel foro esteriore graven(en)ti castigati, venendo simil mancamento a constar alla Giustizia Ecclesiastica”.⁸⁸ U vezi časoslova dodajmo ovdje još i ovo. Kako je god. 1648. bio tiskan novi reformirani glagoljaški brevijar u redakciji R. Levakovića, vizitator apostolski vikar Valerije Ponte izdaje u Cresu 26. rujna 1648. „Ordini per la Chiesa Parochiale di Caisole (=Beli) et per le altre Chiese...” u kojima naređuje svećenicima glagoljašima da u roku od mjesec dana nabave reformirani glagoljaški časoslov, i to pod prijetnjom suspenzije („si provedan di *Breviario Illirico riformato* termine un mese... sotto pena altre volte statuite et anco d'esser sospesi a celebrare Missae...”⁸⁹

I sada donosimo ovdje prikaz o stanju glagoljaškog misala te dvaju hrvatskih priručnika (Obrednik i Šćavet) na području osorske biskupije u drugoj polovici 18. stoljeća. Prema zapisnicima kanonskih vizitacija osorskih biskupa u to doba (Nikola Dinaričić /1746–1757/, Bonaventura Bernardi /1757–1781/, Simon Spalatinus /1782–1798/) bilo je tada u 22 dušobrižničke postaje: 70 glagoljaških misala (Missale Illirico) od kojih 10 mrtvačkih (de Requiem, piccolo da Morti); 21 hrvatski obrednik (Rituale Romano Illirico) i 47 hrvatskih evangelistara – Šćaveta („Schiavetto Illirico”). Prema župama (po dekanatima) knjige su bile podijeljene ovako:

Župa	Misal		Obrednik	Šćavet
	veliki	mali		
I. OSOR	1			1
Belej	2	1	1	2
Martinšćica	2	1	2	3
Štivan	4		1	4
Ustrine	2		1	2
Nerezine	5	4	—	4
Puntakriža	3		2	2
Sv. Jakov	2		—	1
Unije	1		—	—
	22	5	7	19

88 Isto.

89 Isto, 12.

II. CRES	5		1	4
Beli	8	2	3	4
Predošćica	1		1	1
Dragozetići	2		1	1
Lubenice	1		1	3
Orlec	2		1	2
Valun	3	1	1	2
Vrana	2		1	2
	24	3	10	19
III. MALI LOŠINJ	7	1	—	3
Veli Lošinj	4	1	—	2
Čunski	1		2	2
Susak	2		2	2
Ilovik	—		—	—
	14	2	4	9
				(nema podataka)

U sva tri dekanata (22 župe): 70 misala, 21 obrednik i 47 Šćaveta.⁹⁰

Kako je razvidno iz prednjeg pregleda ovdje se radi o knjigama u vlasništvu župskih crkava i područnih kapela te zato i nema spomena o glagoljaškim časoslovima, svojini pojedinih svećenika koji su bili dužni na moljenje brevijara. Uvidom u spomenute vizitacije svi osorski svećenici u 18. stoljeću, isključivši kanonike i svećenike u Osoru te kolegijatne kanonike i svećenike u Cresu, bili su dužni recitirati zajednički u koru oficij „in Illirico”. Međutim, velološinski župnik Jeronim Botterini i kapelan Šime Botterini izjavljuju vizitatoru biskupu Bonaventuri Bernardiju god. 1760., kako svećenici (li sacerdoti simplici) ne dolaze više u kor. na recitiranje oficija, već ga mole privatno u sakristiji, i to latinski (in Latino) i tako pomalo „vano perdendo l’ercizio della Lingua Illirica”. Slično izjavljuje i velološinski sudac Pavao Šteflić, da je narod time nezadovoljan (... il Prèti Semplici intervenivano alli divini offizij in Choro, ma ora no e di ciò il Popolo è poco contento).⁹¹

Slične izjave u pitanju moljenja oficija „in Illirico” čitaju se i u kanonskoj vizitaciji biskupa Š. Spalatina god. 1785. U istoj Ivan Fedrigo, župnik Velog Lošinja, izjavljuje kako su svećenici prije u blagdane recitali cijeli oficij, a sada pak samo časove (Ore) i dodaje: „Li Cappellani mi dissero d’aver ommesso la recita dell’ *Off(izi)o per mancanza de Breviarii Illirici, perchè qui si officia in Illirico* ma io vedo pero che tutti li Cappellani li tengono”.⁹² I kapelan Ivan Gladulić izjavljuje isto o moljenju cijelog

90 Usp. iste vizitacije u J. Vajs, n.dj.

91 J. Vajs, n.dj, 84, 85.

92 Isto, 95.

oficija u koru na blagdane, ali da se to sada napustilo te da se govore samo Časovi (Ore) „*per manvanza de Breviarii Illirici*”.⁹³ Drugi kapelan Š. Botterini kao razlog takvog postupka navodi pak sve slabije poznavanje glagoljice. U tom smislu izjavljuje biskupu: „... *ora però pochi sono quelli che sono instruiti nella lettura Illirica e perciò presentemente si recitano le Ore solamente*”.⁹⁴

Navedimo još i ovo. Prema zapisnicima kanonskih vizitacija biskupa Nikole Dinaričića iz god. 1752. i 1756, i u Malom Lošinj u mislo se i recitirao se oficij u koru „in Lingua Glagolitica”.⁹⁵ Isto tako i u ostalim župama osorske biskupije.

I na koncu ovog prikaza o stanju staroslavenskog bogoslužja u osorskoj biskupiji i u vezi s time s brojem glagoljaških knjiga (i hrvatskih priručnika) donosimo ovdje također iskaz o sačuvanim glagoljaškim knjigama tiskanim iza Tridentskog sabora (isključivši Parčićevo izdanje o kojem ćemo posebno govoriti) na istom području. Zbog trošnosti i nepotpunosti tih sačuvanih knjiga teško je ustanoviti o kojim se zapravo izdanjima radi. Podatke donosimo prema inventarima župskih i područnih crkvi i prema izvještajima župskih ureda.

Od prije navedenih 70 glagoljaških misala u 22 dušobrižničke postaje bivše osorske biskupije sačuvano je do danas 19 primjeraka koji su uglavnom trošni i nepotpuni. Šest ih je vjerojatno Levakovićevih (1631), dva Paštrićeva (1706) i devet Karamanovih (1741) te dva mrtvačka (1707. i 1747). U ovom je broju uključen i Karamanov misal iz Unija koji se nalazi u katedrali u Krku kojeg je odnio bivši unijski župnik Ivan Gršković, kad je za prve talijanske okupacije (1919) morao prisilno napustiti župu, u strahu da ne bude uništen i doživi sudbinu tolikih glagoljaških knjiga na tom teritoriju. (Isti je bio kasnije kanonik-župnik u Krku i tako je navedeni misal završio u krčkoj katedrali). Dosta je pogledati prednji iskaz da čovjek s pravom postavi pitanje, gdje su završile tolike glagoljaške knjige.

Poviše su sačuvana četiri komada časoslova: 1 Levakovićev (1648) i 3 Gocinićeva (1791). Najviše je knjiga sačuvano u staroj glagoljaškoj župi (kapitulskoj) Beli na Cresu. Dodajmo još da se u samostanu franjevac konventualaca u Cresu nalaze 4 starija glagoljska misala neidentificiranog izdanja te 4 nepotpuna časoslova, od kojih je jedan vjerojatno Paštrićev (1688). U istom samostanu čuva se također i jedan primjerak Levakovićeva: *Ispravnik za èrei ispovidnici i za pokornih*, Rim 1635, mekano uvezan i u dobrom stanju. Navedimo još da su od 21 primjerka Kašićeva obrednika (1640) sačuvana samo tri, i to: 1 u Predošćici i 2 u Susku, a u cijeloj krčkoj biskupiji, prema podacima s kojima raspolažemo, sačuvano je svega 13 primjeraka, tj. uz navedena 3 još 3 u Dubašnici, 2 u Omišlju, 2 u Polju te po 1 u Dragi Baščanskoj, Korniću i Rasopasnu).⁹⁶

---

93 Isto, 96.

94 Isto, 95.

95 Isto, 66,69.

96 Prema Inventarima i prema izvještajima župa.

III. TISKANJE PARČIĆEVOG GLAGOLJAŠKOG MISALA⁹⁷

1. — Kako smo prije vidjeli, zadnji glagoljaški misal bio je tiskan god. 1741. Stoga se već polovicom 19. stoljeća osjećala potreba za tiskanjem novog misala. U tom smislu je dakovački biskup Josip Juraj Strossmayer već god. 1859. predao papi Piju IX. jednu spomenicu, pa se već god. 1868. (dopis Nuncijature u Beču od 23. I. 1868) počelo misliti na tiskanje novoga glagoljaškog misala. Na požurivanje zadarskog nadbiskupa Petra Aleks. Dujma Maupasa od 9. lipnja 1878. Zbor za širenje vjere povjerio je Krčanima Ivanu Crnčiću⁹⁸ i Dragutinu A. Parčiću, kanonicima sv. Jeronima u Rimu, da prirede sve za tisak novog glagoljaškog misala kao i hrvatskog obrednika.

Pri tome se počelo misliti i na proširenje i olakšanje staroslavenskog bogoslužja. Nastalo je pitanje kojim pismom tiskati nove liturgijske knjige. Da bi se olakšalo širenje i čitanje glagoljaškog misala, neki su predlagali da se tiska latinskim slovima. U tu je svrhu tiskana u Zadru god. 1882. brošurica na talijanskom jeziku: „*Memoria sulla conversione dell' alfabeto glagolito nel latino pei libri liturgici di rito romano*” (Spomenica o prijepisu glagoljaškog alfabeta na latinski za liturgijske knjige rimskog obreda). Ovu je spomenicu potpisalo 12 svećenika s Franom Bulićem i Ivanom Danilom na čelu. Spomenica je zagovarala dvoje: prvo, da se glagoljica zamijeni latinicom, i drugo, da se ispravi jezik kako bi odgovarao prvotnim glagoljaškim misalima.⁹⁹

Time je započela dugotrajna rasprava o pitanju slova staroslavenskog misala. Parčić, kao najpozvaniji u stvari, ne može ostati po strani. On ustaje na obranu glagoljice te u zadarskoj „Katoličkoj Dalmaciji” god. 1882. objavljuje odulji članak pod naslovom: „*Za obstanak glagoljice*” (pretipkano i u posebnoj brošurici — 30 str. malog formata) u kojem iznosi svoje opaske na Spomenicu zagovarajući temeljitim razlozima opstanak glagoljice. Među ostalim piše: „Da zamjena slova...neima ni shodnosti, ni praktične koristi, ni temeljite izvedivosti; svakako neizvjestno je doba dok se to utanači i izvede; a među tim bi mogla, sbog oskudice knjiga, i prestati, gdje još opstoji, slovjenka služba”. I napokon da nema nade da bi se staroslavensko bogoslužje moglo proširiti; a ukoliko bi do toga i došlo „neće odlučiti slova, no ine vanjske obstojnosti”. Parčić je za „našu starinu — našu svetinju”, kako je pisao, za „glagoljska” slova, jezik, kako je

---

97 Dragutin A. Parčić rođen je u Vrbniku 26. svibnja 1832. i umro u Rimu 25. prosinca 1902. Svećenik franjevac—trećoredac, kasnije kao svjetovni svećenik kanonik sv. Jeronima u Rimu. Jezikoslovac, leksikograf itd. Osobit poznavalac starocrkvenog jezika. Opširnije o Parčiću vidi: Daroslav (Kv. Kl. Bonefačić), Dragutin A. Parčić, Krk 1903; S. Ivančić, n.dj, 197—200; I. Radić, Fra Dragutin Parčić, Vjesnik Provincije franjevaca trećoredaca glagoljaša, Zagreb 1965; Vj. Spinčić, Crtice iz hrvatske književne kulture Istre, Zagreb 1926, 91—94; I. Gršković, Školstvo i prosvjeta u Vrbniku u doba crkvene uprave, Krčki kalendar 1941, 80—81; M. Bolonić, Parčićeva tiskara u Glavotoku, Rijeka 1965, 5—34; isti, O životu i radu Dragutina A. Parčića, Bogoslovska smotra 4, 1972, 413—433; Zl. Vince, Leksikografski pokušaji u Dalmatinskoj Hrvatskoj 19. stoljeća (osobitim osvrtom na Parčićev leksikografski rad, O.M.B), Forum 1—2, 1972, 272—296; i drugi.

98 O I. Crnčiću vidi: Vj. Spinčić, n.dj, 89—91; M. Bolonić—I. Žic Rokov, Otok Krk kroz vjekove, 189.

99 Usp. J. Vajs, Najstariji.

to bio kroz šest vijekova u neprekidnoj upotrebi. Uza sve to, svoje mišljenje podlaže „vrhovnoj odluci svete Stolice”. U tom nastojanju pomaže ga i njegov redovnički su-brat o. Stjepan Ivančić braneći njegovo stanovište protiv Ivana Danila. Transkripciji glagoljaškog misala protivili su se također Ivan Milčetić¹⁰⁰ i Vatroslav Jagić.¹⁰¹

U međuvremenu, Parčić je i dalje neumorno radio oko novog glagoljaškog misala te je u spomenutom članku „Za obstanak glagoljice” već god. 1882. mogao napisati: „što je mal da ne gotov u rukopisu”.¹⁰² A već god. 1881. bio je u tiskari Sv. Zbora za širenje vjere tiskao dio glagoljaškog misala kao prilog Karamanovom Rimskom misalu iz god. 1741.: *Prilog Rimskom misalu slovinskim jezikom (leta 1741) – v němže Mi-si sveopćeje crkve, nekae mesta, i v tretjenj čine sv. Frančiska služenie sdržet se*. Pri-redio ga je D. Parčić, a Propaganda tiskala o trošku Provincije franjevac trećoredaca glagoljaša.¹⁰³

Godine 1887. bio je cijeli misal spreman za tisak, prireden prema najstarijim hrvatskim glagoljaškim kodeksima, očišćen ruskoslavenske redakcije koju je u glagoljašku litur-giju uveo R. Levaković. Međutim, u liturgijsko-crkvena pitanja počela se uplitati au-strijska diplomacija koja se bojala slavenofilstva i na ovom crkvenoliturgijskom, tj. glagoljaškom pitanju. Tiskanje misala se požurivalo zbog potreba barske nadbiskupi-je, u kojoj se prema konkordatu sklopljenom s Crnom Gorom god. 1886. uvelo za ne-koliko tisuća katolika te nadbiskupije staroslavensko bogoslužje, s time da liturgijske knjige budu tiskane ćirilicom. Budući da ruska diplomacija, nezadovoljna konkorda-tom, nije bila sporazumna, ćirilica je zamijenjena glagoljicom. I tako se sada tiskanje glagoljaškog misala formalno požurivalo za potrebe barske nadbiskupije, a stvarno su ga najviše očekivali glagoljaši hrvatskih biskupija.

2. – Odluka je napokon pala (1887). Sv. Stolica je konačno odlučila da se kod tiskanja staroslavenskog misala zadrže glagoljaška slova i hrvatska recenzija staroslavenskog je-zika prema najboljim glagoljaškim rukopisima iz 14. stoljeća i tiskanim liturgijskim knjigama koje su se ovima približavale. Sav posao i briga u vezi s tiskanjem novog gla-goljaškog misala bila je povjerena Dragutinu Parčiću kao stručnjaku i jedino pozvanom za ovaj posao. Parčić se svojski i s ljubavlju prihvatio povjerenog mu posla. S rijetkom ustrajnošću vodio je i nadzirao sav posao oko tiskanja misala od početka do kraja te je više živio u tiskari Propagande nego u svom stanu (u hrvatskom zavodu sv. Jeroni-ma). Budući da glagoljaška slova Propagandine tiskare zbog starosti i trošnosti nisu vi-še odgovarala, trebalo je lijevati nova slova. Parčić je u tome već imao dugo iskustvo. Njegova mala tiskara tzv. „Serafinski tisak” u Glavotoku,¹⁰⁴ u kojoj je sam rezao i li-

100 Vienac 1883, br. 16–18.

101 Uspor. Spomeni moga života II, 71; J. Vajs, Nekoliko bilježaka o izdanju glagoljskog misala latinicom, Sveta Cecilija XVIII, 1924, str. 173. – Za sve usp. M. Bolonić, Parčićeva; S. Ivančić, n.dj., 160–161; Vj. Spinčić, n.dj., 93–94; Vj. Štefanić, Staroslavenska akademija u Krku, Croatia sacra, 22. god. XIII–XIV, 4–5; F. Ivanišević, Pobjeda glagoljice, Split 1929, 50–51; D. Parčić, Za obstanak glagoljice, pretisak itd. Katoličke Dalmacije, 1882, 1–30 itd.

102 Otisak str. 29.

103 S. Ivančić, n.dj., 160; A. Nazor, n.dj., 80.

104 M. Bolonić, Parčićeva; A. Nazor, n.dj., 80.

jevaio latinička i glagoljaška slova, bila mu je velika škola za pothvat oko tiskanja prekrasnog glagoljaškog misala. Sam je priredio matrice za lijevanje slova, što mu je oduzelo mnogo vremena, jer je sve radio sam. Šutio je, radio neumorno i kad su polovicom 1890. godine slova bila gotova, započelo je slaganje toliko očekivanog misala u hrvatskoj redakciji. Tom prigodom pisao je I. Crnčić jednom svom prijatelju pismo od 24. studenoga 1890.: „Držim da znate, da tište u Propagandi misal po slovjensku za Crnu Goru; ali ni ćirilicom ni mladom ni starom nego glagoljicom. Predomislili su se...Morali su se predomisliti...Parčić govori da za to tiskanje, potrebuju najmanje dvije godine! I samo 300 istisak da tištu toga. Valja da diplomacija naredila da samo toliko”. U drugom pak pismu od 22. prosinca 1890. piše Crnčić: „Ni 300 da ne štampaju onoga (tj. misala, o.p.), nego samo 250! Premaže ter premaže neprijatelj...” Iz ovoga se očito vidi, kako austrijska diplomacija nije mirovala te je diktirala tako malen broj naklade kako bi hrvatske biskupije dobile što manje novih glagoljaških misala.¹⁰⁵

Prema Stj. Ivančiću¹⁰⁶ polovicom god. 1890. napokon započe slaganje novog glagoljaškog misala i nakon dugog i neumornog rada početkom god. 1893. bio je tiskan i u proljeće iste godine razaslan hrvatskim biskupijama koje su ga tako željno očekivale što se vidi i iz pisma hrvatskog političkog radnika dra Dinka Vitezića, pisanog 9. lipnja 1893. đakovačkom biskupu J.J. Strossmayeru: „Drago mi je čuti, da se je stvar staroslavenskog Misala u Rimu napokon povoljno riešila. Naš biskupski ured (tj. u Krku, o.M.B.) primio je već za ovu biskupiju 60 komada, a Franjevci trećeg reda 10 komada za tri njihova manastira na ovome otoku. Senjska biskupija, kako čujem primila je 150 komada. Sada sve stoji u kleru, da se ozbiljno zauzme za posao”. Iz ovog bi se dalo zaključiti, da je ipak tiskano više od 250 primjeraka. Jer ako su krčka biskupija, zajedno s franjevcima trećorecima glagoljašima i senjsko-modruška biskupija primile zajedno 220 komada, što bi onda ostalo za druge biskupije!¹⁰⁷

Što se pak tehničke strane Misala tiče slova su bila vrlo lijepa, nalik na ona iz prvotiska Misala iz god. 1483, čitljiva i oku ugodna, bez kratica, tisak jasan te se doista može govoriti o prekrasnom glagoljaškom misalu. Tekst je bio očišćen od rusizama i priređen po tekstovima najboljih rukopisa. Stoga je Parčićev Misal ocijenjen kao trijumf slavenske filologije „naprama ignoranciji posljednjih dvaju stoljeća”.¹⁰⁸

U vezi s Parčićevim Misalom napomenimo još i ovo. Parčić je u znak zahvalnosti biskupu Strossmayeru, „jer se je blagorodno udostojala (tj. Vaša Preuzvišenost, o.p.) ovdje me namjestiti (u zavod sv. Jeronima u Rimu, o.p.)” poslao jedan primjerak Misala „kao svomu jedinomu dobrotvoru, da ga u svojoj knjižnici na spomen sačuva”. U istom pismu Parčić piše: „Mnogo se je protivnosti i poteškoća, kako je Vašoj Preuzvišenosti dobro poznato, imalo nadvladati, pak evo napokon uz Previšnju blagodat i uz

---

105 Prema Daroslav, n.dj, 21–22, bilj. 1.

106 S. Ivančić, n.dj, 161.

107 Usp. Strčić, Dopisivanje Dinko Vitezić – Josip Juraj Strossmayer, Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu, XIV (1969) 215, pismo 36.

108 Vatroslav Jagić, u svojem „Archiv für Slavische Philologie, Bd.XVI”; citirano prema Daroslav, n.dj, str. 24; usp. i S. Ivančić, n.dj, 161.

blagu naklonost Svete Stolice došli smo do toga, da se je moglo objelodaniti ovo novo izdanje Slovenskoga misala, je da bi se udovoljilo živim željam i prekoj potrebi naših Crkava, gdje još tinja slovensko bogoslužje. A tomu je nedvojben dokaz, što netom izašlo na svijet, sasvim se raspačalo ovo izdanje.” Stoga je Sv. Stolica dala nalog Propagandi da se tiska drugo izdanje i zamolila Parčića „da se podvrgnem iznovice (što je vele požrtvovno za moju dobu), na pregledanje tiskarske radnje”. Parčić istodobno piše Strossmayeru, da će naskoro izaći iz tiska i Rimski Ritual, koji je priredio i „poizpravo” te da će mu poslati jedan primjerak i poviše 50 otisaka naručenih od đakovačke biskupije.

Biskup Strossmayer zahvaljuje Parčiću na poslanom primjerku Misala i piše: „Ja bih želio imati barem jedno desetak primjeraka te svete knjige...Sad mi je vrlo drago čuti, da se po milosti Svete rimske Stolice, drugo izdanje te svete knjige sprema” i naručuje 10 komada Misala, a Parčića moli da rado prihvati posao i odazove se želji i odredbi Svete rimske Stolice.” to bo je za svakoga svećenika prva i sveta dužnost, a osim toga sama ta stvar u sebi crkvi je našoj i svećenstvu našem vrlo potrebna i vrlo korisna”. I onda nastavlja: „Što me pako napose veseli, jest da je Sveta rimska Stolica u svojoj mudrosti i pravednosti odbila od sebe sve one nerazborite i često puta zlobne napada-je, kojima se je na to išlo, da se naše Svete knjige unište, i da se svaki trag u svakoj službi Božjoj zatara”. U tom postupku Sv. Stolice Strossmayer vidi „da bi se staroslavenskim jezikom u Svetoj liturgiji Slavena do jedinstva u svetoj crkvi i vjeri dospjeti moglo...”¹⁰⁹

Kako smo iz korespondencije Parčić-Strossmayer mogli vidjeti, prvo izdanje Parčićeva misala bilo je odmah raspačano te ga je već god. 1894. trebalo ponovno tiskati, a Parčić je bio zamoljen da posao vodi i nadzire. Ovo drugo izdanje Misala izašlo je iz tiska god. 1896., „ali ipak, kada je već i ovo drugo nepromijenjeno izdanje bilo gotovo i mal ne posve razdijeljeno...”¹¹⁰ prispjela su Sv. Stolici anonimna pisma s pritužbama o tobožnjoj nevaljanosti i čak krivovjernosti. Preostali dio Misala bio je stoga zaplijenjen. A istodobno je bilo naređeno tiskanje trećeg izdanja s tim da se uvažavaju odnosi prigovori i dvojbe. S neznatnim ispravcima, koje stručnjaci ne odobriše, treće izdanje izađe iz tiska god. 1905. — u redakciji Josipa Vajsa (Mise noveše).¹¹¹

Uz glagoljaški misal dotiskan je koncem god. 1893. u Propagandinoj tiskari i „Hrvatski obrednik” što je ga Parčić priredio i upotpunio prema izdanjima iz god. 1640. i 1827.

Godine 1893. i ponovno 1894. tiskane su u Propagandinoj tiskari „Mise za umršee”, što ih je isto priredio Parčić.¹¹²

3. — Od ovih navedenih Parčićevih izdanja sačuvan je popriličan broj primjeraka u krčkoj biskupiji, tj. na Kvarnerskim otocima: Krku, Rabu, sjevernom dijelu Paga (župe

109 Objavljeno u Glasniku đakovačke biskupije 1893.

110 Prema V. Cvitanović, n.dj. — jedan primjerak ovog izdanja nađen u zadarskoj nadbiskupiji.

111 Usp. Daroslav, n.dj, 24–25.

112 Usp. bilj. 97; A. Nazor, n.dj, 80–81; V. Cvitanović, n.dj, 12–15 itd.

Lun i Novalja), Cresu, Lošinju i okolnim otocima. Prema podacima, što ih posjedujem, ta su izdanja sačuvana ovako:

Čin i pravilo misi ošće že i molitvi prežde i po misi iz Rimskoga misala, Romae 1881., Ex typographia polyglotta S.C.de Propaganda Fide – 2 komada (Glavotok i Krk).

Prilog rimskom Misalu slovenskim ezikom (leta 1741.) v nemže Misi sveobštee crkve, za nekae mesta, i v tretiem čine sv. Frančiska sdržet se, Romae 1881, Ex typographia polyglotta S.C.de Propaganda Fide – 26 komada (Glavotok 12, Omišalj 4, Košljun 3, te po 2 u Dubašnici, Vrbniku i Portu te 1 u Baški).

Rimski misal slavenskim jezikom, Romae 1893., Ex typographia polyglotta S. Congregationis de Propaganda Fide – 53 komada, od kojih na otoku Krku s tri samostana (Glavotok, Krk i Porat) 36, na otoku Rabu s Pagom 6 i u bivšoj osorskoj biskupiji (Cres-Lošinj) 11. Na otoku Krku dvije župe (Dobrinj i Vrbnik) imaju po 5 primjeraka, Baška 3 (isto i samostan u Krku), a druge župe po 2 i 1 primjerak. Na Cresu u Martinšćici 3 komada (župa i samostan) i Lopar na Rabu 2 komada. To znači, da ih je od 70 komada koje je dobila krčka biskupija (60) s trima samostanima franjevacca trećoredaca glagoljaša (10), nestalo 17. Od nestalih 11 ih otpada na župe otoka Cresa i Lošinja i okolnih (Susak, Uniye, Ilovik i dr), što treba svakako pripisati talijanskoj okupaciji toga područja od 1918–1945. godine.^{1 1 3}

Rimski misal slavenskim jezikom, Romae 1896., Ex typographia polyglotta S. Congregationis de Propaganda fide, tj. drugo Parčićevo izdanje. Na području krčke biskupije nije sačuvan nijedan primjerak. Vjerojatno nije ni jedan komad dostavljen, jer je krčka biskupija s prvim izdanjem bila već prilično opskrbljena.

Treće izdanje Parčićeva misala *Rimski misal slavenskim jezikom*, Romae 1905., Ex typographia polyglotta S. Congregationis de Propaganda Fide, sačuvano je u krčkoj biskupiji – u 32 primjerka. Razumljiva je činjenica da je ovo treće izdanje Parčićeva misala zastupano u manjem broju, jer su potrebe glagoljaških župa i crkava franjevačkih trećoredskih samostana bile dovoljno pokrivena već s prvim izdanjem, kako smo prije vidjeli. Od ova 32 komada – 19 ih otpada na otok Krk (Vrbnik 3, Baška, Dubašnica i Omišalj po 2 i po jedan komad u drugih osam župa i dva samostana (Glavotok i Krk); 6 komada na području rapske biskupije (Novalja 2, Rab, Kampor, Supetarska Draga i Lopar po 1) te 7 komada na otocima Cres–Lošinj i okolni (po jedan primjerak: Pre-

---

113 Za razjašnjenje ovoga donosim ovdje bilješku pok. popa Ivana Seršića, svećenika krčke biskupije, prema pismu (sjećanjima) od 17. prosinca 1950: „Sudbina staroslavenskog misala izdanja 1893. u dekanatima (Osor, Cres, Mali Lošinj). Ovaj misal koga je Preč.kanonik (Parčić, o.M.B.) uz mnogo truda i marljivosti izradio, primio je potpisani, tada upravitelj kuratije na Unijama (dekanat Osor) septembra (o trgadbi) 1893, tako i sve seoske kuratije (župe) dekanata (Osor, Cres, Mali Lošinj), jer su starija izdanja već bila istrošena; ali ratni događaji u našim krajevima, i posle ugovora sa Italijom u Rapallu g. 1920, zametnuli su mu svaki trag (hrv. jeziku) u crkvenom bogoslužju tamo”. U vezi s time dodaje slučaj s otoka Krka i piše, kako je „mržnja na staroslavenski misal – tadanjega talij. (anskog) svećenika, katehete u Krku (za talijansku koloniju, o.M.B.) Don Alfonza Neggia, uplivala je na nekoga Lakmartinca (moje župe Kornić) da mi je zametnuo trag tome staroslavenskom misalu u kapeli sv. Antona Pad., i nadjen od nekoga u kamenju nakon više godina – blizu sela – da su mu preostale samo gnjile koriće...” (Pismo se nalazi u BAK, ostavština pok. M. Polonija).

doščica, Orlec, Vrana, Martinščica, Sv. Jakov, Ilovik i Susak), dok je u ostalim župama toga područja vjerojatno doživio sudbinu kao i prvo izdanje.¹¹⁴

Mali Parčičev misal za pokojne – *Mise za umršee*, Romae 1893., Ex typographia polyglotta S. Congregationis de Propaganda Fide – zajedno s drugim izdanjem od god. 1894. sačuvano je – 40 komada, od toga 30 na otoku Krku (Vrbnik 7, Baška, Punat i Glavotok po 3, Dobrinj i Omišalj po 2 i druge župe po 1 komad); 4 na Rabu i Pagu (2 u Novalji i po 1 u Barbatu i Kaboru); i 6 na području bivše osorske biskupije (po 1 – Beli, Dragozetići, Valun, Ustrine, Martinščica i Puntakriža).

8. – U tiskari Kongregacije za širenje vjere u Rimu bile su, uz izrazito liturgijske knjige o kojima smo do sada govorili, tiskane također i druge glagoljaške knjige potrebne svećenicima, kao što su kršćanski nauk, razni bukvari (abecedariji) i druge. Neke glagoljaške knjige za praktičnu upotrebu svećenika bile su također tiskane i u Veneciji (Mlecima). Ovdje ćemo navesti knjige sačuvane na području današnje krčke biskupije, i to isključivo u samostanskim knjižnicama, tj. u trećoredskim samostanima – Glavotok, Krk i Porat te franjevačkim samostanima u Košljunu i Kaboru i samostanu franjevaca konventualaca u Cresu. Donijet ćemo ih kronološkim redom – prema godini izdanja.

Rafael Levaković, Isprava / za erei ispovidnici / i za pokornih. / Prenesen nigda s' latinskoga jezika / u slovinskij, / po popu Šimunu Budineu: / a sada pismeni glagolskimi / ispisan, i napečaćen, / O. Rafailom Levakovićem. / V Rimu...1635.

Kako i sam naslov kaže, Levaković je glagoljicom izdao Budinićev latinički „Ispravnik za erei ispovidnici” iz godine 1582. U krčkoj biskupiji sačuvana su tri primjerka *Ispravnik*, i to u knjižnici franjevačkog samostana u Košljunu (primjerak je prilično dobro sačuvan, uvezan u kartonske korice, ali nepotpun. Unutar prednje korice piše: „Svoji na: *Pop Ivan Seršić* kurat Kornić”), zatim u knjižnici samostana konventualaca u Cresu (meki uvez, u dobrom stanju) i konačno u knjižnici trećoredskog samostana u Portu (str. 298 + 2, bez korica).¹¹⁵

Rafael Levaković, Azbukividnèk Slavinskij iže opštenim načinom Psalterić nazivajetse, pismom B. Hijerolima Stridonskago prenapravljen, V Rimu, va tiskarnici Svete Skupštini od razmnoženija vèri lèta 1693. Sa dovoljenjem starèšina.

Knjižica ima 15 listova, 30 stranica, format šesnaestine. To je zapravo drugo, gotovo nepromijenjeno izdanje Levakovićeva Bukvara iz god. 1629. Jedini sačuvani primjerak u krčkoj biskupiji nalazi se u knjižnici franjevačkog samostana u Kaboru na Rabu.¹¹⁶

Matij Karaman, Bukvar / slavenskij / pismeny veličajšago učitele / b. Ieronima / stridonskago / Napečatan' / V' Rimè' / Tipom' Svetago Sobora ot Razmnoženiè vèri V' leto č šć l v. (=1753) / Izvolenim' Stareših.

---

114 Vidi bilj. 113

115 Prema izvještajima samostana: Cres, Košljun i Porat. Usp. A. Nazor, 76.

116 Izvještaj franjevačkog samostana u Kaboru br. 99/78.; Isto.

Radi se zapravo o drugom nepromijenjenom izdanju Karamanova Bukvara od god. 1739. – Na području krčke biskupije sačuvana su dva primjerka ovog Bukvara, i to: u franjevačkom samostanu u Košljunu (cjelovit, dobro sačuvan, uvezan u kartonske korice) i u samostanu trećoredaca u Portu (uvezan u Zbornik s još nekim talijanskim, latinskim i njemačkim tekstovima).¹¹⁷

Matej Karaman, Bukvar / slavenskij / pismeny / veličajšago učitelě / b. Ieronima / stridonskago / Napečaten' / V' Rimě. Po Antonu Fulgonu v' lěto č.šć.o.3 (=1788).

Ovo je četvrto izdanje Karamanova Bukvara, i to pisano samo glagoljicom. – U krčkoj je biskupiji sačuvan samo jedan primjerak – u franjevačkom samostanu u Košljunu. Primjerak je u lošem stanju, uvezan u kartonske (od crvi izbušene) korice.¹¹⁸

Antun Juranić¹¹⁹ Molitvi / prežde, i poslie misse / glimiě iz / misala rimskago, / iněhžě měst' izvedene, / nineže iz' latinskago / na slavinski ězik' / privedene / Po M. P.O.F. Antonu Juraniću / v. (=3) čina sv. Franka u Provlu / Vo Venetii / knigopečat' / Dimetra Teodosiě / Leto č.šć.m.d. (=1765) / Izvol' enem' stareiših' /

Ovaj Juranićev svećenički priručnik sačuvan je u krčkoj biskupiji u 4 primjerka: po dva u franjevačkom samostanu trećoredaca u Krku i franjevačkom samostanu u Košljunu. Od krčkih primjeraka jedan je dobro sačuvan, drugi lošije, dok su oba košljunska primjerka nepotpuna.¹²⁰

Uz navedena glagoljaška djela od starijih izdanja, na području krčke biskupije sačuvane su još ove knjige:

U samostanu trećoredaca u Portu nalaze se – uvezani u Zbornik s drugim tekstovima i rukopisima:

Čin Mali B.Marie i

Čin Umrvišim (sine loco, sine anno).

U samostanu franjevaca konventualaca u Cresu čuva se *Nasledenije / Koji želi dobro živiti, potomtoga dobro umreti, V Mneceh 1682.* – Knjiga je pisana bosančicom (?) i glagoljicom.¹²¹

I napokon u knjižnici franjevačkog samostana u Košljunu sačuvani su fragmenti nekog *Molitvenika – Priručnika*, tiskani glagoljicom i latinicom. Sadržaj: Gospine litanije, Zahvalnica Gospodinu Bogu, Kako se služi s. Misa, tekst mise za pokojne...” I. *Dodatok*. 1. Nika pismena, koja se u Misalu tiskanom god. 1741. nahode na misto pravilnih, ili su uvučena ili isputjena”; II. *Poglavite skraćenice* koje se nahode u Misalu g. 1741. i Časoslovu g. 1791...”¹²²

117 Prema izvještaju samostana Košljun i Porat; Isto, 78.

118 Prema izvještaju samostana u Košljunu; Isto, 79.

119 Vidi bilj. 72

120 Prema izvještajima samostana: Košljun i Krk; usp. S. Ivančić, 186; A. Nazor, 79.

121 Prema izvještaju samostana konventualaca u Cresu br. 17 od 5. III. 1979. pod rednim br. 10.

122 Izvještaj samostana u Košljunu pod red. br. 35.

9. – Uz navedene liturgijske knjige novijeg datuma (19. i 20. st) ovdje ćemo navesti još nekoliko glagoljaških izdanja koja su pratila tisak liturgijskih knjiga, a koja su sačuvana na području krčke biskupije. U većini slučajeva radi se o izdanjima Staroslavenske akademije u Krku. To su slijedeća izdanja:

Ivan Berčić, Chrestomathia linguae veteroslavicae caractere glagolitico, Pragae lit. fil. Theofili Haase 1859. – dva primjerka (Glavotok i Porat).

Ivan Berčić, Čitanka staroslavenskog jezika, V Zlatnom Pragu 1864. – jedan primjerak (Glavotok).

Ivan Berčić, Ulomci Svetoga Pisma, V Zlatnom Pragu 1864–1871. – 6 primjeraka (Glavotok 4, konv. Cres 2, IV. sv. manji i veći).

Pravilo misi (iz Misala 1905) – 23 komada (Glavotok).

Misa sv. Kolete i Sedam radosti Bl. Dj. Marije – 90 kom. (Glavotok).

Misa sv. Kurila i Metodija, kao i sv. Lovre iz Brundusija – 83 komada (Glavotok).

Misa V. Prazdnik tainstvia boleznivago putišastvija G.N. Isusa Hrsta – 23 komada (Glavotok).

Svi ovi misni obrasci tiskani su u tiskari Kurykta u Krku.^{1 2 3}

U knjižnici franjevačkog samostana trećoredaca u Glavotoku nalaze i *Misi vlašće v Tretjem činu Sv. O. Frančiska*, Split, Leonova tiskara 1929. (latinskim slovima).

Staroslavenska akademija u Krku uz ostala izdanja pokrenula je i „*Glagolitica – Publicationes Palaeoslavicae Academiae Veglensis*”. To su bila redovita društvena izdanja sa svrhom njegovanja staroslavenskog liturgijskog jezika i ujedno su trebala poslužiti za novi glagoljski Časoslov. Ovi Svetopisamski tekstovi bili su tiskani glagoljicom. Od tih izdanja sačuvani su u krčkoj biskupiji slijedeća izdanja:

Propheta Joel Ex breviario bibl. Palatinae Vindobonen. transcriptum notis bibliographicis in eundem codic. nec non variis lectionibus aliorum cod. ornavit Jos. Vajs, Veglae 1908. – 1 primjerak (Glavotok).

Propheta Oseas. Ex breviario C.R. bibl. Aulicae Vindobonensis transcripsit notis variisque aliorum codicum lectionibus ornavit Joseph Vajs, Veglae 1910. – 1 primjerak (Glavotok).

Propheta Habacuc. Ex C.R. bibl. aulicae Vindobonen., R. Academiae Zagrabienensis transcripsit notis variisque aliorum codicum lectionibus instruxit dr. Jos. Vajs, Veglae 1912. – 2 primjerka (Glavotok, Cres).

Sophonias – Haggaeus. Ex breviario C.R. bibl. Aulicae Vindobonensis transcripsit notis variisque aliorum codicum lectionibus instruxit dr. Jos. Vajs, Veglae 1913. – 1 primjerak (Glavotok).

Zacharias – Malachias. Ex breviario C.R. bibl. Aulicae Vindobonensis transcripsit no-

---

123 Usp. M. Polonijo, Štamparija „Kurykta” u Krku, Jadranski zbornik V, 1962, 129.

tis variisque aliorum codicum lectionibus instruxit dr. Joseph Vajs, Veglae 1915. – 1 primjerak (Glavotok).

Ove knjige izdanja „Glagolitica” bile su tiskane kod Tiskovnog društva „Politika” u Pragu, a troškom Staroslavenske akademije u Krku.

Sva ova Akademijina izdanja, kao i druga njezina izdanja, čuvaju se i u ostavštini bivše Staroslavenske akademije u Krku (kod Biskupskog ordinarijata), a vjerojatno – barem neka od njih – i u knjižnicama župskih ureda i u samostanskim knjižnicama – na području krčke biskupije.^{1 2 4}

ZAKLJUČAK

Uvidom u popis tiskanih glagoljaških knjiga koje su sačuvane po župama i samostanima na teritoriju krčke biskupije, kao i u priloženi iskaz istih knjiga (misala i časoslova) prema godinama njihova izdanja, možemo ustanoviti da je na području iste biskupije sačuvano 390 primjeraka (više 5 listova Misala 1483) tiskanih glagoljaških knjiga, potpunih ili nepotpunih, a namijenjenih bogoslužju. Na otok Krk, tj. na područje stare krčke biskupije, otpada najveći broj sačuvanih knjiga – 322 primjerka više 5 listova Prvotiska; na otok Rab i dio Paga (bivša rapska biskupija) – 18 knjiga; te na otoke Cres-Lošinj (bivša osorska biskupija) – 50 primjeraka. Same brojke za sebe puno govore!

Od 390 sačuvanih otisaka – 303 primjerka (više 5 listova) su misali, od kojih je 70 malih – mrtvačkih, a 87 časoslova. Među sačuvanim glagoljaškim misalima, uključivši i mrtvačke, u krčkoj su biskupiji sačuvana sva izdanja osim onog tiskanog u Senju 1494. godine u glagoljaškoj tiskari u Senju. Prema godinama izdanja raspoređeni su ovako: *Prvotisak* – 1 primjerak (koji se čuva u Zagrebu) i 5 listova; *P. Modrušanin* (1528) – 2; *Š. Kožičić* (1531) – 1; *R. Levaković* (1631) – 46; *I. Paštrić* (1706) – 26; *M. Karaman* (1741) – 48; *Drag. Parčić* (1893) – 57; *Drag. Parčić* (1905) – 32; *Drag. Parčić* – dodatak misalu 1881. – 20. komada. Od 70 mrtvačkih misalića: 9 ih u izdanju *I. Paštrića* (1707); 22 *A. Južanića* (1767) te 39 u *Parčićevu* izdanju iz god. 1893. i 1894. Navedimo ovdje da je u krčkoj biskupiji sačuvano i oko 120 Vajsovih transkribiranih misala iz god. 1927. (110 prema iskazu poviše desetak novih u Biskupskoj kancelariji u Krku), od kojih na Krk otpadaju 92, na Rab-Pag 13, Cres-Lošinj 15.

Od 87 sačuvanih tiskanih glagoljaških časoslova u krčkoj biskupiji – 5 ih je *Brozićevih* (1561), 19 *Levakovićevih* (1648), 32 *Paštrićeva*, 21 *Galzigne-Gocinić* (1791) te 10 *Čin Svetih* (1791). Ništa pak nije sačuvano od brevijara tiskanih god. 1491. i Baromićevog 1493.

Osim ovih liturgijskih izdanja sačuvano je u krčkoj biskupiji također i više drugih glagoljaških knjiga neliturgijskog sadržaja. Te se knjige čuvaju u knjižnicama samostana: u Cresu, Glavotoku, Kamporu, Košljunu, Krku i Portu te jedna u župskom uredu u

---

124 Usp. M. Połonijo, n.dj; Vj. Štefanić, Staroslavenska; A. Nazor, 81–82.

Vrbniku. Radi se o slijedećim izdanjima: *Spovid općena*, Senj 1496. (Glavotok, čuva se kod Provincijalata u Zagrebu); *Tranzit sv. Jerolima*, Senj 1508. (Vrbnik, Košljun); *R. Levaković, Ispravnik za erei ispovidnici*, Rim 1635. (Košljun 1, Porat 1); *R. Levaković, Azbukividinék slavinskij*, Rim 1693. (Kampor 1); *M. Karaman, Bukvar slavenskij*, Rim 1753. (Košljun 1, Porat 1); *M. Karaman, Bukvar slavenskij*, Rim 1788. (Košljun 1); *A. Juranić, Molitve prežde i posli Mise*, Venecija 1765. (Košljun 2, Krk 2); *Nasledenije / koji želi dobro živiti, potomtoga dobro umreti*, Venecija 1688. – glagoljica-bosančica (Cres 1).

Od novijih izdanja navodimo: *I. Berčić, Chrestomathia linguae veteroslavicae*, Prag 1859. (Glavotok 1, Porat 1); *I. Berčić, Čitanka staroslavenskog jezika*, Prag 1864. (Glavotok 1); *I. Berčić, Ulomci Svetoga Pisma*, Prag 1871. (Cres 2, Glavotok 4) te izdanja Staroslavenske akademije u Krku („Glagolitica”) – mali proroci (Staroslavenska akademija u Krku – sve, Glavotok 5, Cres 1 i drugi) i još neke druge manje stvari (ob-rasci misa i drugo).

I na koncu spomenimo da je u krčkoj biskupiji sačuvano i 14 primjerka *B. Kašićeva* Rimskog obrednika, Rim 1640, od kojih 11 na otoku Krku i 3 na otocima Cres-Lošinj.

Budući da su neki od navedenih glagoljaških knjiga dosta trošne, trebale bi kompetentne osobe nešto poduzeti za njihovo očuvanje!

ZUSAMMENFASSUNG

Im vorliegenden Artikel werden die Bücher, die nach der Erfindung der Druckkunst vom glagolitischen Klerus der jetzigen Diözese Krk gebraucht wurden, beschrieben. Diese kleine Diözese umfasst die Inseln Krk (Veglia), Rab (Arbe), Cres (Cherso), Lošinj (Lussino), einige kleinere Inseln und den nördlichen Teil der Insel Pag (Pago). Die gedruckten glagolitischen Bücher werden zeitlich in zwei Perioden, in die vortridentinische und in die nachtridentinische, geteilt. Zur ersten Periode gehören 4 Messbücher; die Erstausgabe aus dem Jahr 1483, dann die Messbücher, die von B. Baromić (Senj 1494), von P. Modrušanin (Venedig 1528) und von Š. Kožičić (Rijeka 1531) herausgegeben wurden. Zur gleichen Zeitperiode gehören auch drei gedruckte Breviäre, deren erstes wahrscheinlich in Lika im Jahr 1491 gedruckt wurde. Die folgenden Ausgaben wurden von B. Baromić (Venedig 1493) und von N. Brozić (Venedig 1561) besorgt.

Der Verfasser beschreibt auch die nichtliturgischen Bücher, die in den drei glagolitischen Buchdruckereien gedruckt wurden: in der Buchdruckerei in Senj (1494–1508), dann in jener des Bischofs Š. Kožičić (Rijeka 1530–1531) und in der protestantischen Druckerei in Urach bei Tübingen (1561–1565). Der Verfasser gibt auch eine Liste der auf dem Gebiet der Diözese Krk erhaltenen Exemplare.

Dann befasst sich der Autor mit den liturgischen Büchern der nachtridentinischen Periode. Er hebt die Beiträge des Klerus und die Anstrengungen der Bischöfe von Krk für die Drucklegung neuer Bücher hervor. Das erste erneuerte Messbuch wurde im Jahr 1631 von R. Levaković herausgegeben. Dann folgten die von Levaković (1648), von Paštrić (1688) und von Galzigna–Gocinić (1791) besorgten Ausgaben. Nach langem und schwierigem Erwarten hatte endlich D. Parčić des glagolitische Messbuch kroatischer Rezension herausgegeben, das in kurzer Zeit drei Auflagen erlebt hat (1893, 1896 und 1905). Die letzte Ausgabe des glagolitischen Messbuches in lateinischer Transkription wurde im Jahr 1927 von J. Vajs unternommen.

Der Verfasser endet seinen Beitrag mit der Beschreibung des Zustands der erhaltenen Exemplare und mit einer Übersichtstabelle.